

A KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐK KUTATÁSA

Langó Péter

A soros, később köznépi jelzővel megkülönböztetett, nagy sírszámú temetők kutatásának a kezdete – hasonlóan a jóval gazdagabb mellékletű lovas, lószerszámos, kisméretű 10. századi temetőkhez – Magyarországon a 19. század második felére tehető.¹ Az első ilyen lelőhelyre 1870-ben Hugyaj-Kolduscserén (ma Érpatak) bukkantak rá (1. ábra). A Vécsey József és Jósza András által feltárt,² majd Rómer Flóris által közölt – a megtalálásakor még őskorinak vélt – leletegyüttes párhuzamait a századforduló időszakában már 10. századnak tartották.³ A következő évben, 1871-ben a horvát régészet kiemelkedő alakja, Šime Ljubić adta közre a Veliki Bukovac lelőhelyen feltárt, hasonló időszakra keltezhető emlékeket.⁴ Később, a dán archeológus Sophus Müller,⁵ majd az őt követő német (elsősorban Abraham Lissauer és Paul Reinecke),⁶ valamint a szláv anyanyelvű kutatók (akik közül kiemelkedett Lubor Niederle és Josip Brunšmid) hatására,⁷ a 20. század első felében ezeket a temetőket a magyar régészek is a 10. századi szlávok emlékeként értékelték (2–3. ábra).⁸

A nagy sírszámú és szegényes mellékletű temetők vizsgálata később, a Fettich Nándor által kijelölt kutatási irányvonalban kevesebb helyet kapott,⁹ azonban a két világháború között a Pósta Béla kolozsvári műhelyének szemléletét öröklő szegedi régészeti iskola fiatal kutatói számos ilyen temetőrészletet tártak fel és tettek közzé.¹⁰

Komoly irányváltásra a II. világháborút követően került sor, amikor a továbbra is etnikai megközelítést alkalmazó kutatás – politikai hatásra – a 10. századi magyar államiság helyben talált szláv elemeit is hangsúlyozni kívánta.¹¹ Ez a megközelítés teremtett lehetőséget a mindmáig egyik legnagyobb ilyen temető (Halimba) majdnem teljes feltárására és részletes közzétételére.¹²

Az ekkoriban feltárt, már sírrajzokkal és temetőterképekkel is dokumentált leletegyüttesek jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy ezt követően Szőke Béla alapvető megállapításait megfogalmazza. Az ő felismerése alapján a nagy sírszámú Kárpát-medencei 10–12. századi temetők nem tekinthetők

a korabeli magyarságtól különböző szlávok hagyatékának, hanem azok a magyar fejedelemség heterogén összetételű népességét rejtik.¹³ Szőke Béla tanulmánya és halála után megjelent szintézise¹⁴ nemcsak rendszerezte a 10–11. századi leletanyagot, hanem a tipológiai megközelítés alkalmazásával a későbbi kutatás irányvonalát is kijelölte.¹⁵

Számos probléma várt azonban még megoldásra. A kutatók a szegényes temetők és a gazdag sírok emlékeanyagának kontrasztját alapvetően kronológiai okokkal, divatváltással magyarázták. A „gazdagon” eltemetetteket korábbinak (a 10. század első felére keltezhetőnek), a szegényes mellékletűeket későbbinek (a 970-es éveket követő időszakra datálhatónak) tartották a szakemberek,¹⁶ annak ellenére, hogy korábban is jól érzékelhető volt e tézis buktatója.¹⁷ Bóna István hívta fel a figyelmet arra, hogy a Kárpát-medence „a 10. század első két harmadában sem volt lakatlan, illetve lakosaira nem csupán a magyar lovassírok és a szláv helynevek utalnak.”¹⁸

¹ NÉMETH 1996, 19.

² RÓMER 1870.

³ KUZSINSZKY 1896; HAMPEL 1907, 12–20.

⁴ LJUBIĆ 1874.

⁵ MÜLLER 1877.

⁶ LISSAUER 1891; REINECKE 1897.

⁷ NIEDERLE 1894; BRUNŠMID 1903–1904.

⁸ A kutatástörténetet áttekintette: BÓNA 1997, 347–349.

⁹ LANGÓ 2005, 210–211, 235.

¹⁰ BÁLINT 1936; SZÉLL 1940; SZÉLL 1943; PÁRDUZ 1943.

¹¹ A kutatás irányváltásának háttéréről: LANGÓ 2006a, 102; SZABÓ – BÁLINT – BÁNFFY 2004.

¹² TÖRÖK 1962. A feltárás és ebből adódóan a lelőhely interpretációjának nehézségeire: RÉVÉSZ 2005, 344.

¹³ SZŐKE 1959.

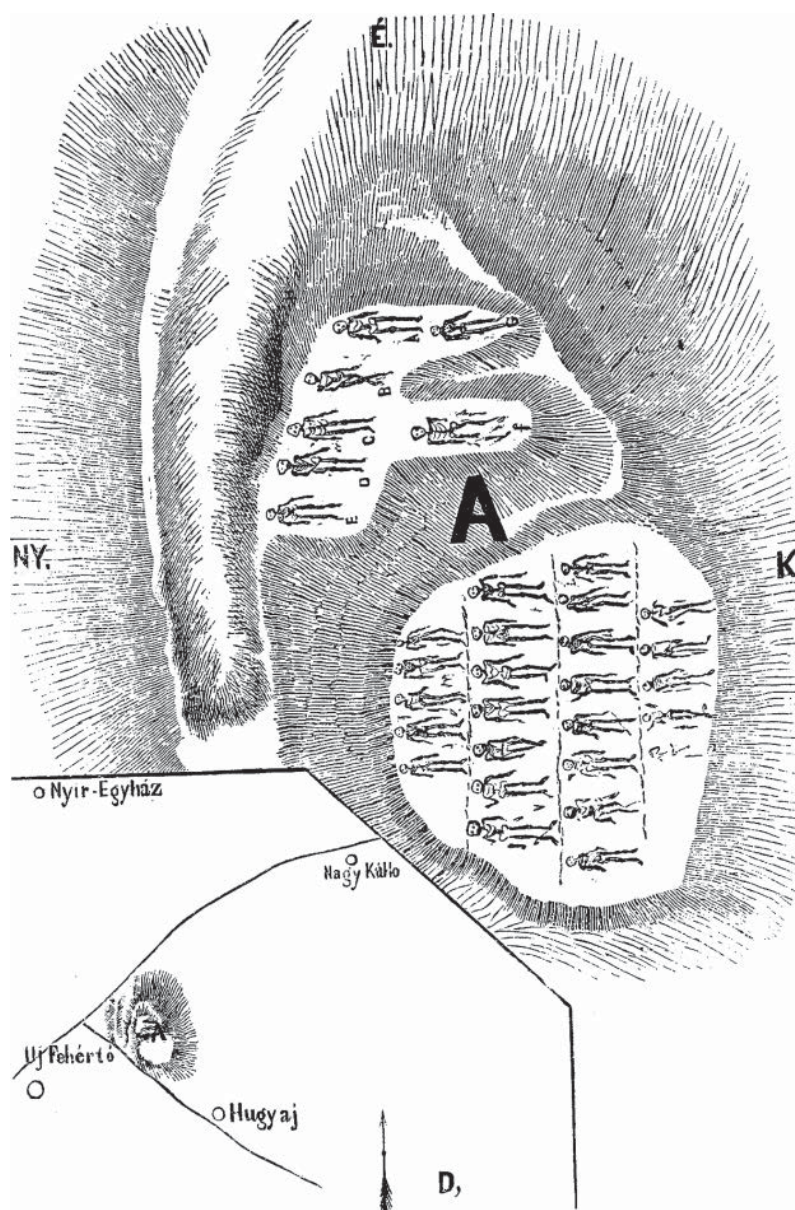
¹⁴ SZŐKE 1962.

¹⁵ A munka egykorú fogadtatására lásd: DIENES 1964. Hatására: BÓNA 1997, 349–352, 360.

¹⁶ TÖRÖK 1954; TÖRÖK 1962, 43–45; KISS 1983, 176–190; KISS 1990, 201–203; BÓNA 1984, 290; KOVÁCS 1984, 274–275, 22. jegyzet. A probléma háttérére vonatkozóan: MESTERHÁZY 1993, 294.

¹⁷ BÓNA 1978, 130–135.

¹⁸ BÓNA 1986, 576.

1. ábra. Az első temetőtérképpel közreadott részlegesen feltárt kora Árpád-kori temető Huguaj közelében. RÓMER 1870, 177.

Fig. 1. Partially excavated early Árpadian-era cemetery near Huguaj published with the first map of the cemetery. RÓMER 1870, 177

Az újraértékelés szükségességére az elsők közt a szlovák kutatás eredményei világítottak rá,¹⁹ majd Jochen Giesler és Željko Tomičić elemzései – annak ellenére, hogy Giesler módszerét a magyar kutatás joggal kritizálta – a nemzetközi kutatás figyelmét is

felhívták az emléktárgyak fontosságára.²⁰ Az új megközelítések lehetőségét vetítette előre a honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleleteket bemutató kötettsorozat.²¹ A megjelent munkák még inkább alátámasztották azt a korábban már többek által is hangsúlyozott megfigyelést,²² hogy a korszak szegényes, nagy sírszámú temetőinek és a kis sírszámú, de annál gazdagabb temetkezési helyeinek a fenti kronológiai szétválasztása nem tartható.²³ A legjobb példákat minderre az M. Nepper Ibolya által feltárt sárrétudvari és püspökladányi temetők, valamint az Istvánovits Eszter által kiásott és elemzett ibrányi leletek szolgáltatták.²⁴ E temetők 10. századi sírjai közt számos olyan akadt, amelyeknek a mellékletei hasonlóak a kis sírszámú,

¹⁹ Točík 1971; REJHOLCOVÁ 1974; REJHOLCOVÁ 1979; REJHOLCOVÁ 1995; HANULIAK 1994; HANULIAK 1998.

²⁰ GIESLER 1981; GIESLER 1997; TOMIČIĆ 1990; TOMIČIĆ 1991; TOMIČIĆ 1992; TOMIČIĆ 1999. A magyar kutatás kritikájára: KOVÁCS 1985a.

²¹ KISS 2000; M. NEPPER 2002; ISTVÁNOVITS 2003.

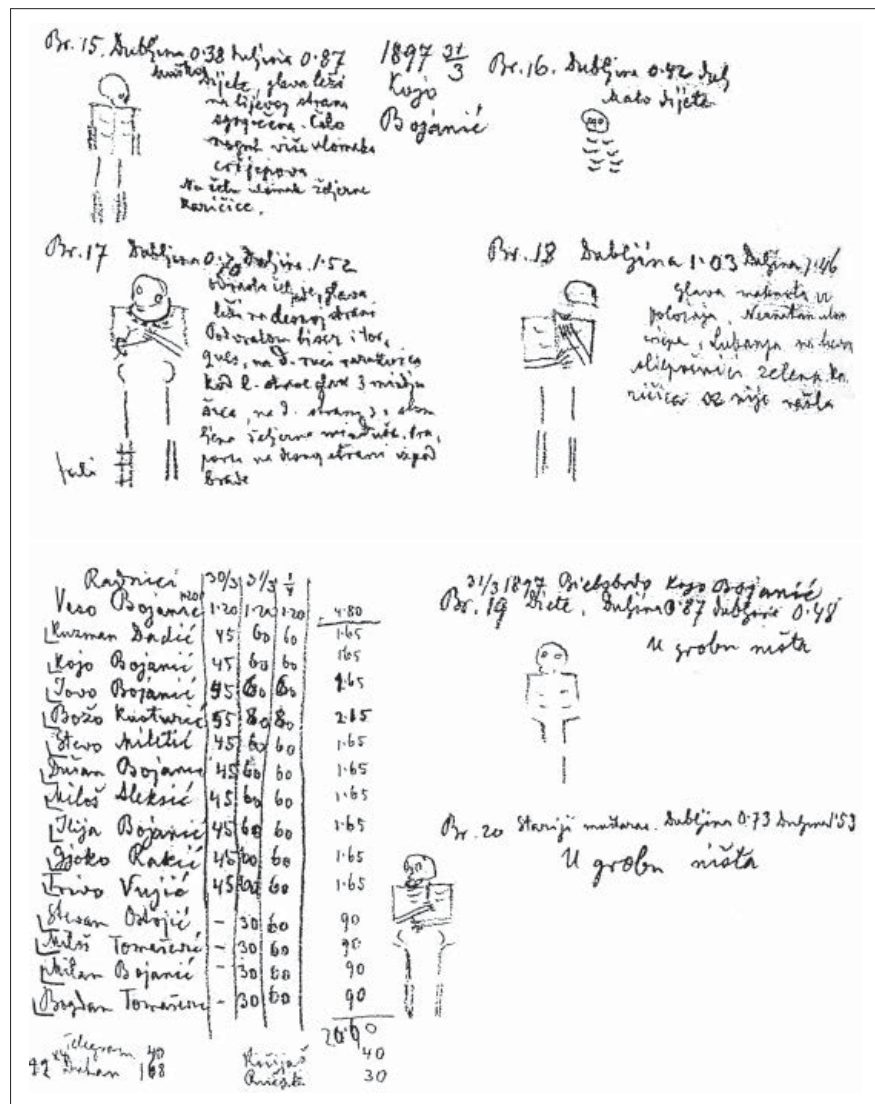
²² BÁLINT 1991, 159–205; MESTERHÁZY 1996; BÓNA 1997.

²³ MESTERHÁZY 2002, 331–332; RÉVÉSZ 2005; KOVÁCS 2005.

²⁴ M. NEPPER 2002; ISTVÁNOVITS 2003, 67–122.

2. ábra. Josip Brunšmid
sírrajzai és jegyzetei
a Bijelo Brdo faluban
egy „őshorvát” lelőhelyen
talált temetkezésekről.
Tomičić 1991, T. 8.1–2.
nyomán

Fig. 2. Josip Brunšmid's
drawings of, and notes on,
the burials found
at an 'Ancient
Croatian' site discovered
in Bijelo Brdo village,
after Tomičić 1991,
Table 8.1–2

3. ábra. Fénykép
a Bijelo Brdo lelőhelyen
a 20. század elején végzett
temetőfeltárásról.
Tomičić 1991, T. 3.1.
nyomán

Fig. 3. Photograph
of a cemetery excavation
performed in the early
20th century
at the Bijelo Brdo site,
after Tomičić 1991,
Table 3.1

gazdag temetőekben fellelhető sírokéhoz.²⁵ A pogány mellékletadási szokásnak tartott elemek (étel-mellékletek sírba helyezése) ugyancsak megfigyelhetők ezen temetők korai sírjaiban.²⁶ A lelőhelyek érmellékletes együttesei arra utalnak,²⁷ hogy a 11. század folyamán is biztosan használták azokat. A Lőrinczy Gábor és Bende Livia által feldolgozott szegvár-oromdűlői temető emlékei és a sírok antropológiai összetétele annak lehetőségét is felveti, hogy egy-egy temetkezési hely kontinuitása azt követően is fennmaradhatott, hogy a lakosság egy része vagy egésze kicserélődött. A szegvári temető 11. századi részében a korábbtól eltérő temetkezésformák (padmalyos, padkás sírok) tűntek fel, valamint a 11. századot megelőző periódustól különböző antropológiai jellemzők (mongolid rasszjellegek feltűnése) és új szokások (trepanáció) jelentek meg. Az új elemek a temetőt két, topográfiaiailag is elkülönülő részre osztották.²⁸

A több időszakban is használt temetők esetében gyakran felmerült az ott élő közösség(ek) kontinuitásának a lehetősége. Abban az esetben, ha a lelőhely régészeti kontextusa alapján nem zárható ki egyértelműen a folyamatosság, akkor a feltételezés alátámasztása vagy kizárása – szerencsés esetekben – a pontos megfigyelések, valamint a lelőhelyre vonatkozó társtudományok eredményeinek felhasználásával igazolható. Általános jelenség ugyanis, hogy a különböző közösségek évezredek során kultúráktól függetlenül gyakran ugyanazokat a területeket tartották megfelelőnek, hogy hozzátartozóikat eltemessék.²⁹ Ennek vizsgálata az időben egymástól távol eső korszakok emlékei esetében egyszerű, azonban olyankor, amikor nincs nagy időbeli

távolság a régészeti jelenségek között, felmerül a közösség folyamatosságának problémája.³⁰ Komoly nehézséget okozott ez például Magyarhomorog-Kónyadombon, ahol kérdéses, hogy a nagy sírszámú, szegényes mellékletű, a 12. századig használt temetőnek része-e a lelőhely északnyugati oldalán előkerült gazdagabb 10. századi sírcsoport, vagy csak véletlenszerű egybeesésről van szó (4. ábra)?³¹ Ugyanígy nehézségekbe ütközik annak bizonyítása, hogy egyes templom körüli temetők esetében fennáll-e a folyamatosság a korábbi „pogány” sírmező és a későbbi templomalapítás nyomán használt cinterem között.³²

A nagy sírszámú sírmezők már csak azért sem különíthetők el a 10. századi gazdagabb, de kisebb közösségek temetkezési helyeitől, mert jellegüket tekintve a kisebbek is ugyanúgy „sorosak”, csak a sírok száma kevesebb. A „soros jelleg” így nem tekinthető olyan egyedi jellemzőnek, ami alapján a temetők elválaszthatóak lennének. Soros rendben történő temetkezés a kora középkori Európa más területein (germán fejedelemségek, kelet-európai népcsoportok) ugyanúgy általánosan jellemzőnek számított, mint a Kárpát-medence honfoglalást megelőző időszakában (avar temetők). Az elnevezés hátterében minden bizonnyal a magyar régészetre mindig is nagy hatást gyakorló német kutatás terminológiája kereshető. A kora középkori germán temetőkre alkalmazott *Reihengräberzivilisation* elnevezés a korábban a romantikus műltszemlélet által idealizált „korai germán” megnevezésére szolgált a német nyelvterületen,³³ míg a „soros temetők” kifejezés a magyar „államalapítás kori” Kárpát-medence lelőhelyeire utalt.³⁴

Nehézséget okozott a vizsgált temetők „köznépi” jellegének megítélése is,³⁵ amint azt a Révész László, majd Bende Livia, Lőrinczy Gábor és Türk Attila által készített elemzések mutatják. A különböző, 10–11. századra keltezett temetők nemesfém mellékleteinek összevetése alapján nem vonható éles cezúra a kis sírszámú, sok melléklettel eltemetett temetkezések és a szegényesebbnek tűnő, nagy sírszámú temetők egyes sírjai között.³⁶ Előfordul, hogy a gazdagnak tartott, kisméretű temető sírjaiban csak kevés nemesfém tárgy található, míg a köznépi sírok némelyikéből még aranytárgy is ismert.³⁷ Ezekben az esetekben pedig még nem is vettük figyelembe az egyes, ezüstnek tartott emlékek valódi nemesfém tartalmát. Ez utóbbi vizsgálata az elkövetkező időszak kutatásában alapvető megközelítés lehet, hiszen a modern archeometriai módszerek segítségével számos, korábban nemesfémként vizsgált tárgyról vagy díszítésről derülhet ki, hogy más anyagból készült.³⁸

²⁵ Püspökladány-Eperjesvölgy: 17. sír; Sárrétudvari-Hízó-föld: 32., 102., 103., 118., 136. sír; Ibrány-Esbóhalom: 197a, 206. sír.

²⁶ M. NEPPER 2002, 215, 354; Vörös 2003, 415. A szokás későbbi meglétére vonatkozóan: SZÉKELY 1993–1994, 286.

²⁷ M. NEPPER 2002, 220, 358; ISTVÁNOVITS 2003, 373–374.

²⁸ BENDE – LŐRINCZY 1997; MARCSIK 1997.

²⁹ Jászvári példák kapcsán: LANGÓ 2006b, 89, 249. jegyzet.

³⁰ Ilyen viták övezték például a Vörs-Papkert-B lelőhelyen (KÖLTŐ et al. 1992) vagy a Szarvas-Kákapusztán (SZALONTAI 1987–1989; LANGÓ 2000, 318–319) feltárt sírokat.

³¹ KOVÁCS 1997a, 381.

³² ZALOTAY 1957; SZÓKE 1959; LASZLOVSKY 1991, 40–42; KULCSÁR 1995; RITOÓK 1997.

³³ HALSALL 1992.

³⁴ A kifejezés korai alkalmazására: JÓSA ANDRÁS 1978, 214.

³⁵ Erre vonatkozóan már: BÓNA 1986, 576.

³⁶ RÉVÉSZ 2001, 38–46, 76–77; BENDE – LŐRINCZY – TÜRK 2002, 372.

³⁷ MESTERHÁZY 1984.

³⁸ KURUNCZI – LANGÓ 2000; KÓBOR 2004; MEHOFER 2006; BÜHLER 2006; MEHOFER – GREIFF 2006; GREIFF 2006.

Körökbe foglalva az érmék meghatározása Huszár Lajos (H) szerint: 1–1b. I. (Szent) István (1000–1038); 6. Péter (1038–1041, 1044–1046); 7. Aba Sámuel (1041–1044); 8–9. I. András (1046–1060); 11. Béla dux (1047–1060); 12. I. Béla (1060–1063); 12/13. Béla dux vagy I. Béla; 14–15, 17. Salamon (1063–1074); 18. Géza dux (1064–1074); 19. I. Géza (1074–1077); 21–22, 24–25, 27–29. I. (Szent) László (1077–1095); 31. Kálmán (1095–1116); II. István (1116–1131). – *Királynév-kezdőbetűk* (I [I. István], A [I. András], S [Salamon], L [I. László], K [Kálmán]): a király meghatározhatatlan típusú verete. – ? : meghatározhatatlan érme. – *Pontkörbe foglalva*: II. István verete. – *Kettős körben*: korabeli hamisítvány. – *A temetőelemzés szempontjából említett sírok*: ■ íjászfelszereléssel; ▲ S végű karikával. – A „honfoglalás kori” és Árpád-kori temetőrész határát kettős vonal jelzi

4. ábra. A magyarhomorogi temető térképe. A térképen a sírban talált Árpád-kori érmék helyzete látható. Kovács 1997a, 382. nyomán

Featured in a circle, the type numbers according to Lajos Huszár (H): 1–1b. (St.) Stephen I (1000–1038); 6. Peter (1038–1041, 1044–1046); 7. Samuel Aba (1041–1044); 8–9. Andrew I (1046–1060); 11. Duke Béla (1047–1060); 12. Béla I (1060–1063); 12/13. Duke Béla or Béla I; 14–15, 17. Solomon (1063–1074); 18. Duke Géza (1064–1074); 19. Géza I (1074–1077); 21–22, 24–25, 27–29. (St.) Ladislaus I (1077–1095); 31. Coloman (1095–1116); Stephen II (1116–1131). – *Initial letter of names of kings* (I [Stephen I], A [Andrew I], S [Solomon], L [Ladislaus I], K [Coloman]): coin of indefinable type issued by the king in question. – ? : indefinable coin. – *Featured in a dotted circle*: coin of Stephen II. – *Featured in a double circle*: counterfeit from the same time. – *Burials mentioned from the viewpoint of cemetery analysis*: ■ with archer's equipment; ▲ with a ring ending in an S. – The confines of the 'Conquest-period' and Árpádian-era cemetery respectively are indicated by the double line

Fig. 4. Map of the cemetery at Magyarhomorog. On the map can be found the locations of Árpádian-era coins discovered in the burials, after Kovács 1997a, 382

A modern megközelítések az egyes temetkezésekben talált nemesfém emlékek mennyiségével és súlyával inkább az adott közösség gazdasági kapcsolatait és lehetőségeit tartják jellemezhetőnek, mint a közösség egyes tagjainak a társadalmi helyzetét.³⁹ Ebből következik, hogy nem tartható a korábbi időszakban a kutatásban általánosan használt – abszolutizált értelemben a Kárpát-medence egészére kiterjesztett – hármas felosztás sem, ami alapján a mellékletben gazdag sírokat a politikai elit és a törzsi arisztokrácia keretében tárgyalta, a kevésbé gazdagokat a középréteg hagyatékának tartotta, míg a szegényes mellékletű temetkezéseket a köznépnek

tulajdonította.⁴⁰ Pontos kritériumokat ugyanis nem sikerült megállapítani arra vonatkozóan, hogy általánosságban mi tekinthető az egyik vagy a másik csoport jellemzőjének. A feltárt sírok pedig inkább arról tanúskodnak, hogy térben és időben a 10. századon belül az azonos jogállásúnak vagy társadalmi helyzetűnek tartott személyek temetkezési hagyatéka számos tekintetben nem egységes. Egyes területekről jóval kevesebb és/vagy kevésbé változatos emléktárhely ismert. Vannak olyan területek, ahol az ott élők anyagi erejük, gazdálkodási lehetőségeik és kereskedelmi kapcsolataik alapján más lehetőségekkel rendelkeztek, így itt a temetkezési szokások tekintetében is számos különbség tapasztalható más régiókhoz képest.⁴¹ Mindez a már bevált és sokak által folytatott regionális vizsgálatok fontosságát támasztja alá.⁴² A Szőke Bélánál megfigyelhető,⁴³ majd Bálint Csanád, Kürti Béla, Lőrinczy Gábor, Révész László és Türk Attila által is alkalmazott megközelítés ráirányította a figyelmet arra, hogy egy-egy adott régióon belül is léteztek a 10. században olyan eltérések, amik alapján e földrajzilag körülhatárolt egységek is tovább bonthatók.⁴⁴

Összefoglalva, ma már sem a korábban hangsúlyozott „soros,” sem a „köznépi” megjelölés nem igazán alkalmas a nagy sírszámú, 10. századi temetők jellemzésére. A korábbi elnevezések mögött meghúzódó etnikai koncepciók is változni látszanak, hiszen a nemzetközi kutatásban már kevésbé tekinthető lényegi kérdésnek annak vizsgálata, hogy az egyes temetők emléktárhelyét konkrét népcsoportokhoz lehet-e kötni.⁴⁵

A szegényes jellegű, nagy sírszámú temetők interpretációja már a 19. században is az ún. S végű karikák értékelésén alapult.⁴⁶ Ezzel az ékszer típussal a magyar kutatásban a legrészletesebben Kralovánszky Alán foglalkozott, aki bizonyította, hogy az ékszer etnikumtól független, általános emléke a 10. század második felének Közép-Európájában kialakult divatnak.⁴⁷ A tárgy típus megjelenése a Kárpát-medencében a csekeji (Čakajovce, Szlovákia) temető 357. sírjának leletkontextusa alapján⁴⁸ ma már korántsem csak a 10. század második felében képzelhető el,⁴⁹ hanem felvetődött ennél korábbi keltezésének lehetősége is.⁵⁰ A sír francia pénz-mellékletei (a brioude-i veret 918–926, a burgundiai veret 923–936 közé helyezhető) érintik a 10. századi Kárpát-medence régészeti kutatásának egyik legáltalánosabb problémáját: a keltezés nehézségét (5. ábra).⁵¹ A sírok kormeghatározását a kutatás alapvetően a klasszikus statigrafiai megközelítés figyelembevételével, a pénzzel keltezett temetkezések alapján végezte és végzi.⁵² A pénzeknek, ugyanúgy mint a sírban talált többi tárgynak, „történetük”

³⁹ BÁLINT 2000, 12–18. A kérdés módszertani hátterének vizsgálatára vonatkozóan: LECIJEWICZ 2005; BÁLINT 2006a; STEUER 2006a; STEUER 2006b; MÜLLER-WILLE 2006.

⁴⁰ Ennek nehézségeire és viszonylagosságára már Dienes István (DIENES 1964) is utalt. Vö.: RÉVÉSZ 2003, 137, 166–168.

⁴¹ RÉVÉSZ 2005, 342–343.

⁴² VALTER 1974; BÁLINT 1991; KÜRTI 1994a; KÜRTI 1994b; RÉVÉSZ 1996a, 193–206; RÉVÉSZ 1996b; RÉVÉSZ 1997; KISS 2000, 274–288; LANGÓ 2000; LŐRINCZY 2000, 62–71; PROHÁSZKA 2001; LANGÓ 2004; BENDE – LŐRINCZY – TÜRK 2002, 372–375; LANGÓ – TÜRK 2004, 403–405; FODOR 2005; LANGÓ 2006b; LANGÓ – MENDE 2006.

⁴³ SZŐKE 1954.

⁴⁴ BÁLINT 1991; KÜRTI 1994a; KÜRTI 1994b; RÉVÉSZ 1997; BENDE – LŐRINCZY – TÜRK 2002, 372–377.

⁴⁵ JONES – GRAVES-BROWN 1996; JONES 1997; CURTA 2001a; CURTA 2001b; CURTA 2002; SIKLÓSI 2006; CSIKY 2006. Ennek módszertani akadályairól áttekintő jelleggel: BÁLINT 2006b. A korábbi kutatásban a temetők elkülönítésére használt jelzők mögött látens eszmetörténeti irányvonalak is felfedezhetők. A Bijelo Brdo lelőhelynév alapján kialakított megnevezést a régészeti kutatásban az 1950-es évek végétől mind inkább csak azok a külföldi – elsősorban szláv anyanyelvű – kutatók használták, akik a temetők népességét – részben eszmetörténeti okokból adódóan is – továbbra is szlávnak tartották, ezzel szemben a „köznépi” jelzőt használó magyar régészeti koncepció hátterében az egyoldalú nemzeti azonosítás módszertanilag hibás megközelítésének az elutasítása húzódott meg. Vö.: BÁLINT 1986; BÁLINT 1991; BÁLINT 1997; LANGÓ 2005, 232–246; LANGÓ 2006a.

⁴⁶ Kutatástörténetére vonatkozóan: BÓNA 1997, 348; LANGÓ 2005, 203–204, 200. jegyzet.

⁴⁷ KRALOVÁNSZKY 1959. A 10. századi tárgy típus előképeire vonatkozóan lásd még: SZŐKE 1959; SZŐKE – VÁNDOR 1987, 54–57; BÓNA 1997, 360; PÖLLATH 2002, I. 93; BRATHER 2004, 133–134.

⁴⁸ REJHOLCOVÁ 1995, 84–85.

⁴⁹ KRALOVÁNSZKY 1959; TÖRÖK 1962, 41; SZŐKE – VÁNDOR 1987, 56.

⁵⁰ MESTERHÁZY 2002, 332.

⁵¹ A kérdéstről átfogó jelleggel: LANGÓ 2005, 278–306.

⁵² A pénzzel való keltezés hátteréről átfogó jelleggel: KOVÁCS 1985a; KOVÁCS 1989; KOVÁCS 2005.

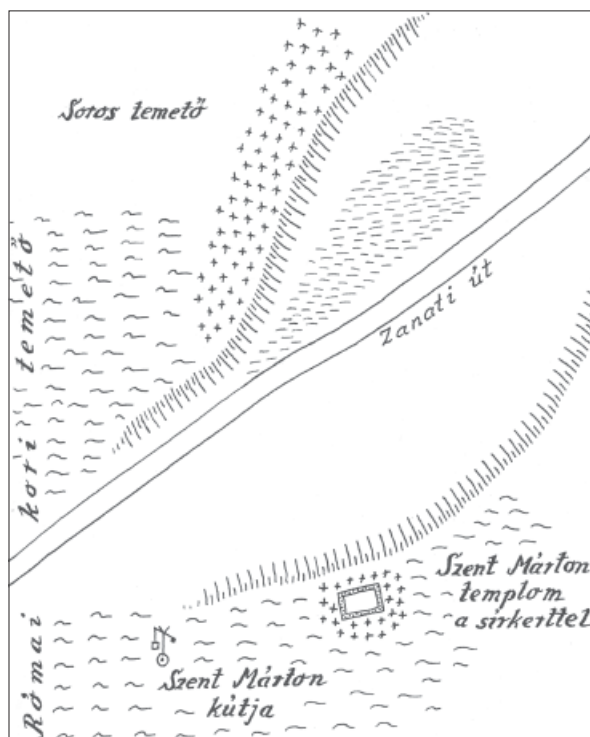
5. ábra. A csekeji 357. sír fotója és a sírban talált leletek rajza.

REJHOLCOVÁ 1995, T. 57. nyomán

Fig. 5. Photograph of Burial No. 357 at Čakajovce (Slovakia) and a sketch of the finds unearthed there, after REJHOLCOVÁ 1995, Table 57

van, sírba kerülésük nem mindig jelöli pontosan a sír korát. A pontos keltezéshez nem elégséges egyedül az érme verési idejének figyelembevétele, hanem szükséges a leletegyüttes további, már tipológiai szempontok alapján feldolgozott emlékei által kirajzolódó kronológiai keretnek a körültekintő vizsgálata is. Sajnos azonban idáig csak kevés egykorú tárgy esetében történt tipológiai szempontú összefoglalás. Ilyen munka a kevesebb mint 300 tárgytípus csupán 10%-ának az esetében készült, és ezek a kutatások sem tekinthetők befejezetteknek.⁵³ Az újabb leletek és metodikai szempontok alkalmazásával az eddigi eredmények is tovább finomíthatóak.⁵⁴ Alapvető nehézség, hogy ilyen, formai jellegű elkülönítés, reprezentatív gyűjtés és csoportosítás éppen a nagy leletszámú emlékeknél nem történt meg. A formai vizsgálatok ugyanakkor önmagukban sem tekinthetők kielégítőnek. A régészeti leleteknek a modern archeometriai módszerekkel való vizsgálata révén az elkülönített minőségi csoportok is minden bizonnyal majd tovább bonthatóak lesznek,⁵⁵ azonban ezek elvégzéséhez nélkülözhetetlen a „hagyományos” tipológiai összefoglalások elkészítése.

A nagy sírszámú, 10. században is használt temetők kezdete nem minden esetben csak a század közepétől keltezhető,⁵⁶ amint azt a 9. századi helyi előzményekkel rendelkező csekeji lelőhely is mutatja: egyes sírmezők adott esetben a 10. század teljes egészében használatban lehettek.⁵⁷ E lelőhelyek etnikai vonatkozásai sem köthetők egyértelműen valamely népcsoporthoz, vizsgálatukkal inkább a politikai struktúrában bekövetkezett változások, az új divatjelenségek meghonosodása és az asszimilációs hatások tanulmányozhatók.⁵⁸

6. ábra. Két szomszédos, közel egykorú kora Árpád-kori temető Szombathelyről.

Az egyik temető már templom körüli, míg a másik esetben nem volt templom. Kiss 2005, 157. nyomán
Fig. 6. Two adjacent, and near contemporaneous, early Árpadian-era cemeteries from Szombathely. One is already around a church while in the other case there was no church, after Kiss 2005, 157

A kora Árpád-kori temetők és a keresztény vallásgyakorlás közti kapcsolat sem annyira egyértelmű, mint ahogy az korábban tűnt.⁵⁹ Számos területen már a 11. század elején megépítették a templomot,⁶⁰ míg más régiókban továbbra is a templom nélküli temetők használata folytatódott.⁶¹ A templom körüli temetők megjelenése azonban nemcsak regionálisan lehetett különböző, hanem szűkebb lokális értelemben is számos eltérés figyelhető meg. Kiss Gábor megfigyelései szolgáltak erre vonatkozóan újabb eredményekkel (6. ábra). A szombathelyi Szent Márton-templom körüli temetőnek és egy másik, vele közel egykorú, de templom nélküli temetőnek (Szombathely-Kisfaludy utca) az összehasonlítása kapcsán nyilvánvalóvá vált, hogy a vagyoni helyzetükben különböző két közösség tagjai közt rítusbeli eltérés csak az obulusadás jellegét illetően mutatható ki, amennyiben a templom körüli temető sírjaiban a kézbe, a másik temető esetében a szájba helyezték az érmeiket.⁶² Az eltérő szokás azonban nem jelent segítséget a vallási

⁵³ A megjelent tipológiai munkák felsorolása: LANGÓ 2005, 280–281, 800. jegyzet.

⁵⁴ Jól példázza ezt a trapéz alakú és a vállába kovácsolt fülű kengyelek vizsgálata: KOVÁCS 1985b; KOVÁCS 1986a; KOVÁCS 1986b; RÉVÉSZ 1996a, 45–46; RÉVÉSZ 2001, 76, 76. jegyzet.

⁵⁵ BOLLÓK 2007.

⁵⁶ Ennek nehézségeire jól rávilágít többek közt a majsi temető elemzése kapcsán kialakult polémia: KISS 1983; KISS 1990; BÓNA 1984; MESTERHÁZY 1984; MESTERHÁZY 2002, 331–332; FODOR 1985; TOMIČIĆ 1997.

⁵⁷ REJHOLCOVÁ 1995.

⁵⁸ LANGÓ 2005, 181–182.

⁵⁹ TÖRÖK 1962; SZABÓ 1983; M. NEPPER 1991a; M. NEPPER 1991b.

⁶⁰ TÜRK 2005.

⁶¹ IRÁSNÉ MELIS 2005. A templom megléte vagy hiánya még inkább kérdéses az erdélyi petőfalvi és zabolai temetők esetében. Vö.: SZÉKELY 1993–1994. A két temető problematikáját újabban összefoglalta: KOVÁCS 1997b, 294–299.

⁶² KISS 2005.

hovatarozás megítélésében, mert – amint azt az obulusadás szokásával kapcsolatos áttekintésében Kovács László hangsúlyozta – az közösségenként is különböző lehetett.⁶³

A Sárretudvarin, Püspökladányban vagy Majson feltárt temetők ékszeranyaga közt számos egyszerű vagy ereklyetartó mellkereszt volt. A keresztet sírba helyezésének szokását a kutatók egy része egyértelműen a keresztény vallás felvételével magyarázza. Az újabb szakirodalomban nagyobb hangsúlyt kapott az a vélemény, mely szerint ezek a tárgyak vallási célzattal kerültek a sírokba, mert viselőik bizánci rítusú keresztények voltak.⁶⁴ Ezen elképzelés főként a 10. századra keltezhető, legkorábbi darabok esetében tűnik problematikusnak. Ebben az időszakban ugyanis még az is vitatható, hogy a sírba tett mellkereszt jelzik-e egyáltalán egykori tulajdonosaik keresztény hitét. Kérdés továbbá az is, hogy ezek a tárgyak valóban minden esetben déli, bizánci keresztény területről erednek-e, vagy néhány közülük esetleg a Kárpát-medencében készült, helyi mester(ek) termékeként.⁶⁵ A nemzetközi kutatásban általánosan elfogadottnak tekinthető az a nézet, mely szerint az egyszerű kereszt megjelenése a sírokban még nem jelentette szükségképpen a keresztény hit felvételét.⁶⁶ Hasonló véleményre jutottak az elmúlt időszakban a Kárpát-medence avar kori mellkeresztjeit vizsgáló magyar kutatók is.⁶⁷ Az ereklyetartó mellkeresztteknél korábban megjelenő, majd azokkal párhuzamosan is használt egyszerű mellkeresztetek esetében még inkább jogosnak tűnhet ez a megfontolás. Számos sírlelet értelmezése alapján úgy tűnik, hogy ezek a tárgyak „gyakran pogány rítusú sírokból kerülnek elő, tehát nem igazolják az elhunyt egykori keresztény voltát”.⁶⁸

Érdekes eredménnyel szolgál a mellkeresztetek temetkezések és a korai egyházi központok földrajzi összevetése is. Amennyiben ugyanis a mellkeresztetek és a keresztény vallás felvételének terjedése között kapcsolatot feltételezünk, azt várhatnánk, hogy főként a korai püspöki székhelyek, továbbá Székesfehérvár és Óbuda környékén kerülnek elő többségében ezek a leletek. Veszprém kivételével azonban ennek az ellenkezője tapasztalható (7–8. ábra).⁶⁹ Mindez azt a megállapítást erősíti, hogy a tárgyalt mellkeresztetek egy része inkább ékszerként vagy amulettként, mint keresztény vallási jelképként került a sírokba. Nem bizonyítható egyértelműen sem az egyszerű, sem az ereklyetartó mellkeresztetek 11. század második fele előtti Kárpát-medencei gyártása sem.

A tárgyak magyar készítése mellett megfogalmazott legkörültekintőbb érveket Lovag Zsuzsa

elemzései nyújtották. Ő a tárgyak esetleges magyar eredetét a *corpus* ikonográfiai sajátosságai vizsgálatának segítségével vélte igazolhatónak. Véleménye szerint, hogyha a Megváltót már nem hosszú tunikában (*colobium*), hanem – a nyugati keresztények körében kialakult ikonográfia szerint – ágyékkendőben (*perizoneum*) ábrázolták, akkor ezek a keresztetek már nem Bizáncban vagy Bizánc peremzónájában készültek, hanem a Kárpát-medencében, mert Krisztus alakjának a megfogalmazása már eltér az archaikus szentföldi sémáktól. Véleménye szerint ezek a keresztetek tehát „a magyar bronzművesség legkorábbi önálló alkotásai, két kultúrkör hatásának keveredését mutatják: egyfelől a kereszt formája, másfelől az ágyékkendős corpus az ország vallási és politikai orientációjának kettségét tükrözi”.⁷⁰ Elképzelése ellen szól, hogy a 10. század második felében a megfeszítést ábrázoló délkelet-európai alkotásokon ikonográfiai változás figyelhető meg, és ez nemcsak a korabeli Magyar Királyság területén érezte a hatását, hanem azon kívül is, így az ikonográfiai szempontok segítségével egyelőre nem tűnik elválaszthatónak egy, a délkelet-európai daraboktól különböző, karakteres Kárpát-medencei csoport.⁷¹ Mindezt azonban kizárni sem lehet, hiszen biztosan tudjuk, hogy ereklyetartó mellkeresztetek a kora Árpád-korban a Kárpát-medencében is készítettek, amint ezt a Szekszárd-Béla tér környékén talált öntőforma is alátámasztja (9. ábra).⁷²

A nagy sírszámú, még templom nélküli temetők megszűnésének problémája és a templom körüli temetők kezdete ugyancsak a kutatás sokat vitatott kérdései közé tartozik. Régóta nyilvánvaló, hogy ezek a temetők nem záródtak le a magyar államalapítás időszakában, hanem tovább használták azokat.⁷³ Annak ellenére, hogy a viseleti tárgyak sírba helyezését a keresztény regulák nem zárták ki,⁷⁴ a 11. században a temetkezési rítus

⁶³ Kovács 2000; Kovács 2006.

⁶⁴ VÁLYI 2000, 375; KISS 2000, 74; ISTVÁNOVITS 2003, 452; KRISTÓ 2003, 74. 12–13. századi leletkontextus alapján újabban: GRÓF 2006.

⁶⁵ Ennek lehetőségét támasztja alá: LOVAG 2001.

⁶⁶ VAN ES 1970; ROTH 1984, 586–589; STAECKER 1999.

⁶⁷ VIDA 2002; TOMKA 2002; BÁLINT 2004, 41.

⁶⁸ FODOR 2003, 337.

⁶⁹ LANGÓ – TÜRK 2004, 400–401.

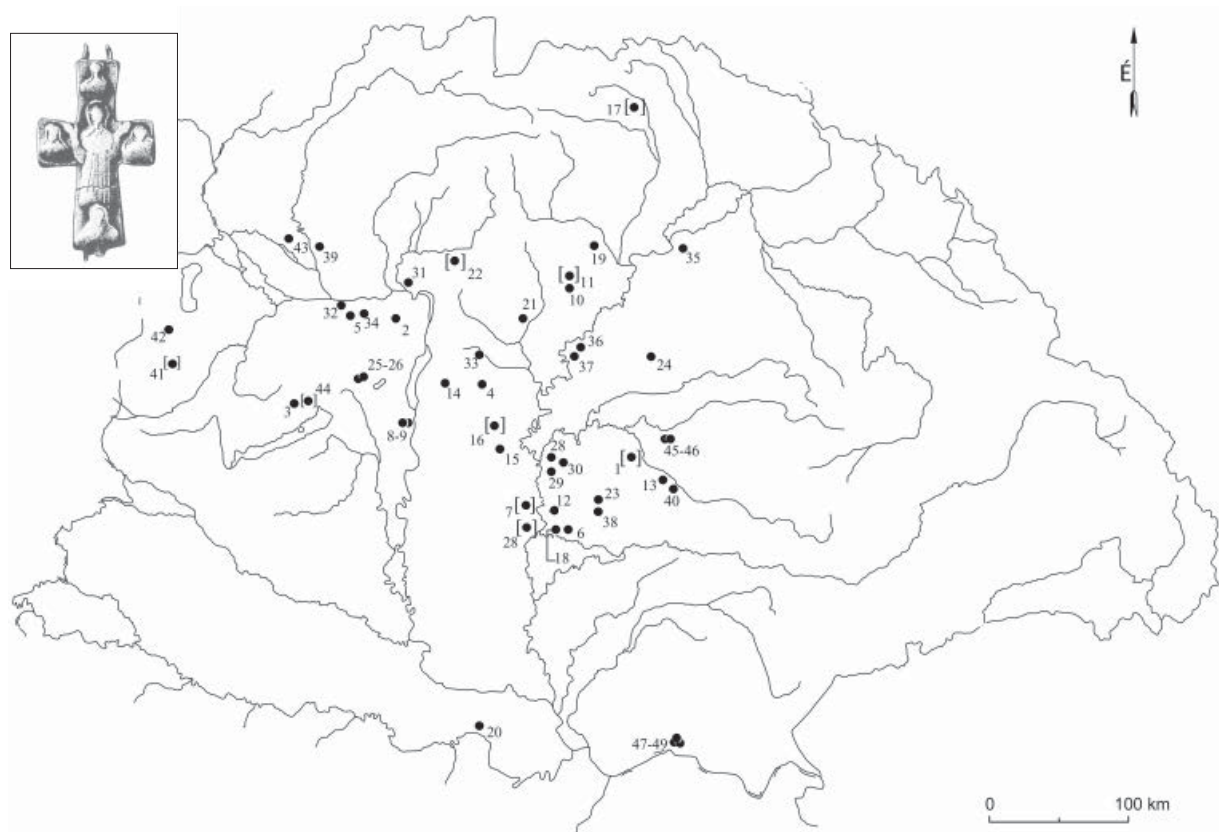
⁷⁰ LOVAG 1979, 9.

⁷¹ LANGÓ – TÜRK 2004, 401–403.

⁷² LOVAG 2001.

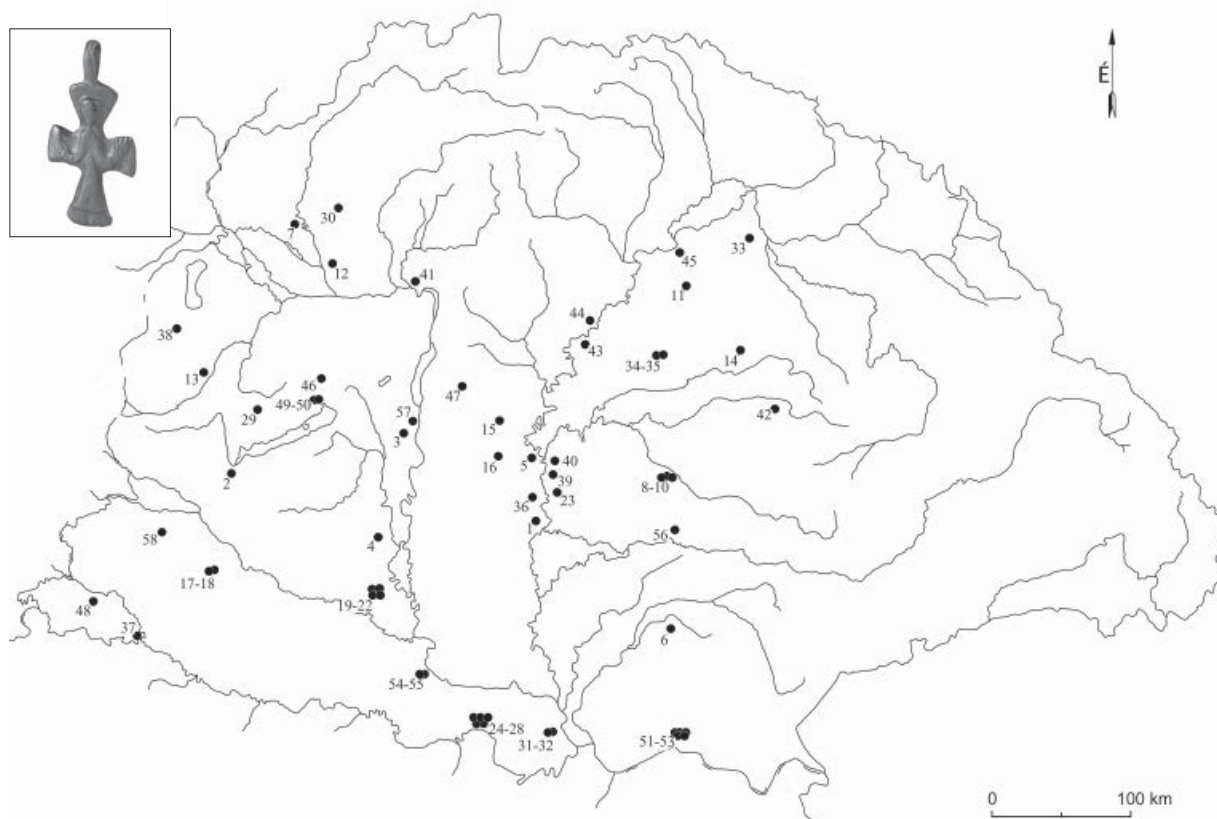
⁷³ A kutatás áttekintésére vonatkozóan: KULCSÁR 1995.

⁷⁴ SZŐKE 2005, 21.

1. Békéscsaba környéke (Békés m.): SZATMÁRI 1995, 225–226. – 2. Bicske-Nagygyháza (Fejér m.): LOVAG 1999, 25–26, No. 16. – 3. Borsad-pusztá (Veszprém m.): GEREVICH 1938, 201. – 4. Cegléd-Nyúlfülehalom (Pest m.): STAECKER 1999, 163. – 5. Csákányospusztá (Komárom-Esztergom m.): LOVAG 1994, 193. – 6. Csanádpalota (Csongrád m.): BÁLINT 1991, 241–242, No. 181; SZATMÁRI 1995, 240–242. – 7. Csongrád megye területéről (Magyarország): SZATMÁRI 1995, 242. – 8. Dunapentele (Fejér m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 217; LOVAG 1971, 148; LOVAG 1999, 23–24, No. 5. – 9. Dunaújváros-Öreghegyi szőlők (Fejér m.): BÓNA 1997a, 4, 52; PETROVIĆ 2001, 315, No. 585. – 10. Eger (Heves m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 217. – 11. Eger környéke (Heves m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 216. – 12. Hódmezővásárhely környéke (Csongrád m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 218; BÁLINT 1991, 224; SZATMÁRI 1995, 234–236. – 13. Gyula-Téglagyár (Békés m.): SZATMÁRI 1995, 222–223. – 14. Inárcs-Szent György-templom, alapozási árok (Pest m.): *RégKut* 2000 (2003) 149–151. (Tari É.). – 15. Kiskunfélegyháza (Bács-Kiskun m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 211, 216. – 16. Kecskemét környéke (Bács-Kiskun m.): SZABÓ 1938, 34. – 17. Kassa (Košice, Bez. Košice, Szlovákia): GEREVICH 1938, 200–201. – 18. Makó (Csongrád m.): SZATMÁRI 1995, 226–227. – 19. Miskolc-Repülőtér, 8. sír (Borsod-Abaúj-Zemplén m.): RÉVÉSZ 1992, 101; PETROVIĆ 2001, 315. – 20. Mačvanska Mitrovica (Szerbia): PETROVIĆ 2001, 109, No. 15. – 21. Négyszállás, I. temető 236. sír (Jász-Nagykun-Szolnok m.): SELMECZI 1992, 50. – 22. Nógrád megye területéről (Magyarország): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 249. – 23. Orosháza (Békés m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 218; SZATMÁRI 1995, 239–240; LOVAG 1999, 25, No. 13. – 24. Sárrétudvari-Hízófold, 199. sír (Hajdú-Bihar m.): M. NEPPER 1996, 272–273; M. NEPPER 2002, I.: 339, II.: 314. – 25. Székesfehérvár (Fejér m.): GEREVICH 1938, Taf. CCXXX. 3. – 26. Székesfehérvár, E. sír (Fejér m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 222; LOVAG 1971, 146; LOVAG 1999, 23, No. 1. – 27. Szeged környéke (Csongrád m.): SZATMÁRI 1995, 232–234. – 28. Szentes-Nagytőke-Jámborhalom, 6. sír (Csongrád m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 232; SZEMÁN 1988; BÁLINT 1991, 113–115. – 29. Szentes-Szentilona (Csongrád m.): SZÉLL 1942, 131; BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 218; SZATMÁRI 1995, 236–239. – 30. Szentes-Szentlászló, 73. sír (Csongrád m.): SZÉLL 1941, 238; SZATMÁRI 1995, 227–229. – 31. Szob-Vendelin, 18. sír (Pest m.): LOVAG 1999, 26, No. 17. – 32. Szöny (Komárom m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 217; LOVAG 1971, 148; LOVAG 1999, 24, No. 6. – 33. Tápióbicske-Szőlőskert (Pest m.): LOVAG 1971, 148; LOVAG 1999, 24, No. 7. – 34. Tata-Bencés apátság (Komárom-Esztergom m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 213; LOVAG 1994, 193. – 35. Tiszaeszlár-Sinkahegy (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.): JÓSA 1914, 172–174; BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 217; FODOR 1996, 192–193. – 36. Tiszafüred-Nagykenderföld (Jász-Nagykun-Szolnok m.): FODOR 1996, 291–292; LOVAG 1999, 23, No. 3. – 37. Tiszaörvény-Templomdomb, 440. sír (Jász-Nagykun-Szolnok m.): HORVÁTH 1970, 128; LOVAG 1971, 148; LOVAG 1999, 24, No. 8. – 38. Tótkomlós-Teleki-pusztá (Békés m.): SZATMÁRI 1995, 230–232. – 39. Tornóc, 382. sír (Trnovec nad Vahom, Bez. Galanta, Szlovákia): TOČÍK 1971, 168; PETROVIĆ 2001, 343–344. – 40. Gyulavarsánd-Laposhalom (Vársánd, jud. Arad, Románia): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 216; MEDGYESI 1995, 108; SZATMÁRI 1995. – 41. Vas megye területéről (Magyarország): KISS 2000, 269. – 42. Velem-Szentvid (Vas m.): KISS 2000, 262–263. – 43. Nagymácséd (Velká Mača, Bez. Galanta, Szlovákia): KOLNÍK 1994; PETROVIĆ 2001, 343, No. 651. – 44. Veszprém környéke (Veszprém m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 217. – 45–46. Vésztő-Mágori-halom (Békés m.): LOVAG 1971, 146–148; LOVAG 1999, 23, No. 2; SZATMÁRI 1995, 220–222, 229–230. – 47–49. Versec (Vrsac, Szerbia): BARAČKI 1988, 172–174; PETROVIĆ 2001, 128, 130. – 50. Ismeretlen lelőhely (Magyarország): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 217. – 51. Ismeretlen lelőhely (Magyarország): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 218; LOVAG 1999, 25, No. 14. – 52. Ismeretlen lelőhely (Magyarország): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 247. – 53. Ismeretlen lelőhely (Magyarország): LOVAG 1971, 148; LOVAG 1999, 23, No. 4. – 54. Ismeretlen lelőhely (Magyarország): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 212; LOVAG 1971, 150; LOVAG 1999, 24, No. 9. – 55. Ismeretlen lelőhely (Magyarország): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 212; LOVAG 1971, 150; LOVAG 1999, 24, No. 10. – 56. Ismeretlen lelőhely (Magyarország): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 212; LOVAG 1971, 150; LOVAG 1999, 24, No. 11. – 57. Ismeretlen lelőhely (Magyarország): LOVAG 1999, 24–25, No. 12. – 58. Ismeretlen lelőhely (Magyarország): LOVAG 1971, 152; LOVAG 1999, 25, No. 15.

7. ábra. A Kárpát-medencéből ismert 10–12. századi ereklyetartó mellkereszték
Fig. 7. Pectoral-cross reliquaries (10th–12th century) known from the Carpathian Basin

1. Algyő, 105. sír (Csongrád m.): KÜRTI 1978–1979, 326–327; KÜRTI 2001, 22, 33. – 2. Balatonmagyaród-Felső-Koloni-dűlő, 213. sír (Zala m.): VÁNDOR 1996, 145, 149; VÁNDOR 2002, 117. – 3. Cece-Menyődpuszta (Fejér m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 234; LOVAG 1980, 363; PETROVIĆ 2001, 328, No. 619. – 4. Cikó (Tolna m.): LOVAG 1980, 363; KISS 1983, 173; BÓNA 1984, 287; PETROVIĆ 2001, 337, No. 642. – 5. Csongrád-Felgyő-Csizmadia tanya, 45. sír (Csongrád m.): PÁRDUCZ 1944–1945, 136, 138; BÁLINT 1991, 216, No. 42a. – 6. Detta (Deta, jud. Timiș, Románia): KÁRÁSZ 1896; HAMPEL 1900, 616–618; KOROSEC 1979, i. 144; ii. Taf. 121; BÁLINT 1991, 218, No. 59. – 7. Galánta-Kertalja (Galanta, Bez. Galanta, Szlovákia): TOČÍK 1992, 155. – 8–10. Gyula-Téglagyár (Békés m.): SZATMÁRI 1995, 224. – 11. Hajdúdorog-Gyúlás, 19. sír (Hajdú-Bihar m.): FODOR 1996, 230. – 12. Ógyalla, 22. sír (Hurbanovo, Bez. Komarno, Szlovákia): REJHOLCOVÁ 1976, 195, 215. – 13. Ikervár, 112. sír (Vas m.): KISS 2000, 74, Taf. 45. – 14. Jankafalva (Hajdú-Bihar m.): GEREVICH 1938, 200; BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 234–235; LOVAG 1979, 47; LOVAG 1980, 366; LOVAG 1999, 31, No. 31, 135; PETROVIĆ 2001, 326, No. 614. – 15. Kecskemét-Városföld-Szarvas-tanya (Bács-Kiskun m.): HORVÁTH 1993, 326. – 16. Kiskunfélegyháza-Kántordomb (Bács-Kiskun m.): HORVÁTH 1996, 330–331. – 17. Kloštar (žup. Požesko-Slavonska, Horvátország): BRUNŠMID 1903–1904, 79–80; HAMPEL 1907, 171; BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 236; SZÓKE 1962, 62; LOVAG 1980, 366. – 18. Kloštar Pdarvski-Pijeski (žup. Požesko-Slavonska, Horvátország): VINSKI 1970, 54, Tab. IV. 1; PETROVIĆ 2001, 192, No. 264. – 19–22. Majs-Udvari-rétek, 234., 275., 770., 1031. sír (Baranya m.): KISS 1983, 92, 94, 128, 143; BÓNA 1984, 286–287; PETROVIĆ 2001, 314–315. – 23. Mindszent-Koszorús-dűlő, 2. sír (Csongrád m.): CSALLÁNY 1941, 186–189; PETROVIĆ 2001, 331, No. 625; LANGÓ – TÜRK 2004. – 24. Mitrovica (Szerbia): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 236; LOVAG 1980, 366; LOVAG 1999, 29, No. 30, 135; PETROVIĆ 2001, 328, No. 620. – 25–28. Mačvanska Mitrovica (Szerbia): VINSKI 1970, 55, Tab. IV. 5; ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ 1980, 59, Pl. XXVI. 15–17; PETROVIĆ 2001, 107–108. – 29. Nemeshany (Zala m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 234; LOVAG 1980, 366; PETROVIĆ 2001, 327, No. 618. – 30. Nyitra (Nitra, Bez. Nitra, Szlovákia): SZÓKE 1962, 62. – 31–32. Novi Banovci (Szerbia): VINSKI 1970, 55; STANOJEV 1989, 60–61; BÁLINT 1991, 243–244, No. 192; PETROVIĆ 2001, 131. – 33. Nyírkársz-Vecse-kút-lapos (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.): JÓSA 1892, 171, 274; HAMPEL 1907, 173; BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 235–236; SZÓKE 1962, 62; LOVAG 1979, 47; LOVAG 1980, 367; DIENES 1996, 291–292; LOVAG 1999, 29, No. 29; PETROVIĆ 2001, 329, No. 621. – 34–35. Püspökladány-Eperjesvölgy, 95, 107. sír (Hajdú-Bihar m.): M. NEPPER 1996, 247, 254; M. NEPPER 2002, I.: 145–147. – 36. Sándorfalva-Eperjes 14. sír (Csongrád m.): FODOR 1985, 30; FODOR 1996, 348–349. – 37. Sziszek (Sisak, grad Zagreb, Horvátország): VINSKI 1970, 48; Tab. I. 17; PETROVIĆ 2001, 193, No. 268. – 38. Szakony-tsz major, 9. sír (Győr-Moson-Sopron m.): GÖMÖRI 1984, 84; GÖMÖRI 2000, 362–363. – 39. Szegvár-Szőlők alja, 32. sír (Csongrád m.): LŐRINCZY 1985, 145. – 40. Szentcsanak, 26. sír (Csongrád m.): SZÉLL 1941, 234, 239; LOVAG 1980, 367; PETROVIĆ 2001, 337, No. 643. – 41. Szob-Kiserdő, 60. sír (Pest m.): BAKAY 1978, 29–33; LOVAG 1980, 367. – 42. Telegd (Tileagd, jud. Bihor, Románia): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 235, 237; LOVAG 1979, 47; LOVAG 1980, 367; LOVAG 1999, 29–30, No. 32; PETROVIĆ 2001, 329, No. 622. – 43. Tiszafüred-Nagykenderföldek (Jász-Nagykun-Szolnok m.): LOVAG 1980, 367; LOVAG 1999, 28, No. 27; FODOR 1996, 290–291. – 44. Tiszkeszezi-Szódadomb (Borsod-Abaúj-Zemplén m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 327; K. VÉGH 1970, 86, 100; LOVAG 1980, 367; PETROVIĆ 2001, 330, No. 623. – 45. Tiszalök-Rázompusztai I., 103. sír (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.): MÉRI 2000, 134. – 46. Várpalota-Semmelweis utca, 12. sír (Veszprém m.): PERÉMI 1998, 159. – 47. Vátya (Pest m.): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 237; BAKAY 1978, 138–140; LOVAG 1980, 368. – 48. Velika Horvatska (grad Zagreb, Horvátország): VINSKI 1970, 54; PETROVIĆ 2001, 192, No. 265. – 49. Veszprém-Nándor-telep (Veszprém m.): LOVAG 1980, 368. – 50. Veszprém-Temetőhegy (Veszprém m.): LOVAG 1980, 368; PETROVIĆ 2001, 339, No. 645. – 51–53. Versec (Vršac, opšt. Vršac, Szerbia): BARAČKI 1988, 174. – 54–55. Valkóvár-Lijeva bara, 378, 388. sír (Vukovar, žup. Vukovarsko-Srijemska, Horvátország): VINSKI 1970, 54; DEMO 1996, 85, 89; PETROVIĆ 2001, 192–193. – 56. Zimándújfalu-Földvári-pusztas (Zimandu Nou, jud. Arad): RÉTHY 1898, 130; HAMPEL 1905, 506–508; LOVAG 1980, 366; MESTERHÁZY 1996, 299–300; PETROVIĆ 2001, 316–317. – 57. Baracs (Fejér m.): HERCZKU 2005. – 58. Nagykenlék-Bregi (Popovec, žup. Koprivničko-Križevačka, Horvátország): TOMIČIĆ 1995, 113. – 59. Ismeretlen lelőhely (Magyarország): BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 235–236; LOVAG 1979, 47; LOVAG 1980, 368–369; LOVAG 1999, 30, No. 34–35. – 60–62. Ismeretlen lelőhely, Mészáros Gyula gyűjteménye (Magyarország): BAKAY 1978, 138–140.

8. ábra. A Kárpát-medence területéről ismert 10–11. századi egyszerű mellkeresztek
Fig. 8. Simple 10th–11th-century pectoral crosses known from the territory of the Carpathian Basin

9. ábra. A Szekszárd-Béla tér lelőhelyen talált öntőforma. Fotó: Ódor János Gábor
Fig. 9. Mould for casting found on the Szekszárd-Béla tér site. Photographs by János Gábor Ódor

megváltozott:⁷⁵ a korábbi időszakra jellemző mellékletadási szokások folyamatosan megszűntek, és a sírban a legtöbb esetben már csak egy-két karikaékszer, fülbevaló jelezte az elhunyt egykori értékeit.⁷⁶ A Szőke Béla által 1960-ban felállított hármas felosztás, amely szerint a 10. század közepén

megnyitott temetők felhagyása vagy a 970-es években, vagy később, az ezredfordulón, vagy csak a 12. században következett be, ma már kiegészítésre szorul. Szőke Béla Miklós és Vándor László pusztaszentlászlói temetőfeltárása és a Kovács László által Tiszalúc-Sarkadpusztán kiásott temető egyaránt azt jelezte, hogy ilyen jellegű sírmezőket még a 11. században is nyitottak és használtak a 12. századig (I–II. táblázat).⁷⁷ Ma már kétségtelen az is, hogy nem problémamentesek az e temetők megszűnésével kapcsolatos, csak a történeti források értelmezésén alapuló elképzelések sem.

A legtöbb kutató általában Szent László és Kálmán törvényeihez köti a temetők felhagyásának időszakát. Azonban, amint az éremmellékletes sírok is mutatják, a Kárpát-medence több pontján is e temetőkbe az utolsó sírokat olykor még II. Béla időszakában – esetleg ennél is később – ásták.⁷⁸

A gellértegyházi (Orosháza-Rákóczi-telep) temető feltárása nyomán,⁷⁹ a Gellért-legenda és nyugati analógiák alapján feltételezte a kutatás, hogy bizonyos temetőknél a már meglévő korábbi sírmezőre épült utóbb a templom.⁸⁰ Ez bizonyos területeken minden további nélkül megvalósulhatott, azonban mindeddig egyetlen olyan korai templom körüli temetőrész sem említették a feltárási beszámolók, ahol nemcsak az alapfalak által metszett sírokat, hanem a templom belsejében lévő – a templom körüli temető előtti időszakra keltezhető – köznépi jellegű temetkezések maradványait is sikerült volna megfigyelni. Az említett szombathelyi 11. századi temetők időbeli párhuzamossága,⁸¹ valamint a folyamatosan használt Hajdú-Bihar megyei nagy sírszámú sírmezők esetében megfigyelt megváltozott mellékletadási szokások és az ebből adódó kronológiai megállapítások egyaránt alátámasztják Ritoók Agnes véleményét, miszerint azt a felfogást, hogy „az ún. »köznépi« temetőket a 11–12. század fordulóján a templom körüli temetők váltják fel, revideálni kell”.⁸² Az újabb elemzések nyomán inkább az tűnik valószínűnek, hogy a temetőváltásra nem volt feltétlenül szükség, és általánosan elfogadottnak számított az a gyakorlat, hogy egy közösség továbbra is elődei (pogány) temetőjét használta, csak már keresztény módon temetkezett oda – még akkor is, ha nem épített a helyre templomot. Ezekre a lelőhelyekre nem jellemző a későbbi gyakorlatból adódó sorozatos rátemetkezések rendszere, aminek az volt az oka, hogy nem egy körülzárt területen nyitották a temetőt, így minden nehézség nélkül terjeszkedhetett. E jelenség – abban az esetben, ha feltételezzük, hogy keresztény közösségekről volt szó – azt is jelenti, hogy ezen temetők felszentelésének háttere és a temető használatának módja

⁷⁵ A 10. századi temetkezések alapján megfigyelt viseleti sajátosságok egyes elemei számos esetben még a 11. századi sírokban is tanulmányozhatóak. Vö.: DRAGOTĂ – RUSTOIU – DELEANU 2006, 40–41.

⁷⁶ LASZLOVSKY 1991.

⁷⁷ SZŐKE – VÁNDOR 1987; KOVÁCS 1986c.

⁷⁸ KOVÁCS 1997b, 294–299; KOVÁCS 2000.

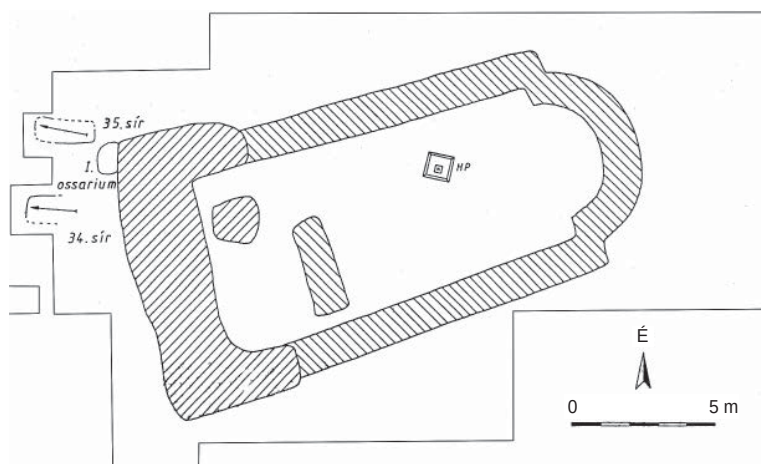
⁷⁹ ZALOTAY 1957.

⁸⁰ SZŐKE 1959, 38; LASZLOVSKY 1991, 41. Vö.: KULCSÁR 1995. A Gellért-legenda hivatkozott részletére: SRH II. (1938) 495. A jelenség nyugat-európai hátterére vonatkozóan újabban: FEHRING 2000, 79; SZŐKE 2005, 23.

⁸¹ KISS 2005.

⁸² RITOÓK 1997, 167. Vö.: IRÁSNÉ MELIS 2005, 75.

10. ábra. A Szatmári Imre által kutatott egykori Décse település templomának feltárt alapozása és a két honfoglalás kori sír (34–35. sír) helyzete. SZATMÁRI 1996, 176. nyomán
 Fig. 10. Excavated foundations of the church of the one-time settlement of Décse researched by Imre Szatmári, and the location of two burials (burials 34–35) from the Conquest period, after SZATMÁRI 1996, 176

is eltérhetett a későbbi időszakban általánosan elterjedt – a Szent László uralkodása idején született egyházi zsinati határozatból (I/25.) is ismert – rendszertől,⁸³ amikor a püspök által megáldott, elkerített *coemeterium* vált a halottak nyughelyévé.⁸⁴

A templom emelését megelőző sírok hiánya több esetben abból is adódhatott, hogy az építéskor történő esetleges tereprendezés után nem maradtak meg ilyen temetkezések. Ebben az esetben azonban kérdéses, hogy a számos feltárás alkalmával megfigyelt,⁸⁵ a templomfal által elmetezett sírokat miért nem távolították el a tereprendezés előtt? További nehézséget jelent az esetleges folyamatosságra utaló templom körüli temetők esetében az a Ritoók Ágnes által hangsúlyozott szempont, mely szerint „minden esetben gondosan meg kell vizsgálni azt a lehetőséget is, hogy a kőtemplomot nem előzte-e meg egy esetleges kisebb fa- vagy egyéb rövidebb élettartamú egyházi épület”.⁸⁶ A nehézséget, illetve a számításba veendő többfajta lehetőséget jól jelzi a Gyulaháza-Halom-dűlő lelőhelyen feltárt többretegű temető. A mesterséges halmon Istvánovits Eszter és Almássy Katalin által megmentett sírok arra utalnak, hogy a temetőt az Árpád-kor folyamán ugyanúgy használták, mint más templom körüli temetőt, itt azonban nincs nyoma templomnak, és a halom kialakítása alapján nem valószínű, hogy bármilyen szerkezetű nagyobb építményt helyeztek volna a dombra.⁸⁷ Más lehetőségekre hívja fel a figyelmet Szatmári Imre dácsei feltárása.⁸⁸ A középkori templom és a feltárt 178 templom körüli temetkezés közt volt két egymás melletti sír, amelyek az emléktárgyak alapján a 10. századra keltezhetők (10. ábra). A részleges lovastemetkezési rítussal eltemetett személyek nem tartozhattak a későbbi közösséghez. Elképzelhető, hogy ebben az esetben is hasonlóan magyarázhatóak a jelenségek, mint ahogy Orosháza-Rákóczi-telep esetében.⁸⁹

Összefoglalásul elmondható, hogy a korábbi eredményekre építő régészeti kutatás a 10–12. századi nagy sírszámú temetők újraértelmezése előtt áll. Nyilvánvalóvá vált, hogy a régészetnek a korabeli írásos források interpretációja mellett⁹⁰ el kell végeznie a feltárt nagy sírszámú temetők közzétételét, valamint a korabeli régészeti emléktárgy tipológiai felosztását és a tárgytípusok belső fejlődésének vizsgálatát. A korábbi kutatásoknál jóval nagyobb szerep hárul a környezetregészeti elemzésekre, az archeometriai vizsgálatokra és nem utolsósorban az archeogenetikai kutatásokra.⁹¹ Ez utóbbi hatását jól jelzik a belső családi összefüggéseket igazoló autoszomális markerek genetikai vizsgálatai. A korábban Lengyel Imre által elkészített vércsoport-analízisen alapuló – hasonlóan a családi kapcsolatok felderítését célzó – kutatások bizonytalanságaira és az abból adódó nehézségekre jól rávilágított a Szabolcs-Petőfi utca lelőhelyen talált temető kapcsán Kovács László.⁹² A jóval biztosabb eredményeket jelentő archeogenetikai kutatások segítségével bizonyára kideríthetőek lesznek a temetőkön belül feltételezett családi kapcsolatrendszer, amelyeknek a feltérképezését követően újabb irányvonalak mentén folytathatja a kutatás a megkezdett tipológiai és kronológiai vizsgálatokat.

⁸³ ZÁVODSZKY 1904, kiemelve a rendelkezésnek a szász törvényekkel való kapcsolatát.

⁸⁴ SZUROMI 2002, 75–89.

⁸⁵ RITOÓK 1997, 167–168.

⁸⁶ RITOÓK 1997, 167–168.

⁸⁷ *RégKut* 2002 (2004) 216. (Almássy K. – Istvánovits E. – Langó P.).

⁸⁸ SZATMÁRI 1996.

⁸⁹ DIENES 1965, 168.

⁹⁰ Az ebből adódó nehézségekre újabban: Révész 2005, 343.

⁹¹ Ez utóbbira példa: Csósz et al. 2007.

⁹² KOVÁCS 1994, 149–177.

FÜGGELÉK

I. táblázat. A teljesen feltárt nagy sírszámú kora Árpád-kori temetők
 Table I. Fully excavated early Árpadian-era cemeteries with a large number of graves

Temető neve	Sírok száma	Temető neve	Sírok száma
Balatonmagyaród-Felső-Koloni-dűlő	553	Majs-Udvari-rétek	1130
Csekej-Templom-dűlő	805	Pusztaszentlászló-Deáksűrű	237
Fiad-Kérpuszt	388	Püspökladány-Eperjesvölgy	637
Hajdúdorog-Temetőhegy	716	Rácalmás-Göböljárás	795
Halimba-Cseres	932	Sarkadkeresztúr-Csapháti-legelő, Barna-tanya	132
Ibrány-Esbó-halom	269	Sárrétudvari-Hízóföld	269
Ipolykiskeszi-Nagy-Völgy úti/ Felsőkenderesek-dűlő	435	Szabadka-Vörösegyháza, A. temető	60
Letkés-Tégláégető, I. temető	91	Tiszalúc-Sarkadpuszta	252
Magyarhomorog-Kónyadomb	540		

II. táblázat. A töredékesen megmentett és a szakirodalomban ismertett nagy sírszámú
 kora Árpád-kori temetők
 Table II. Early Árpadian-era cemeteries with a large number of graves that have been partially rescued
 and published in the specialist literature

Temető neve	Sírok száma	Temető neve	Sírok száma
Ábrahám-Poloha podvrbské	101	Ógyalla-Bagota	130
Batajnica	102	Örménykút-Maczonkai domb	118
Békés-Povád	143	Pécs-Somogy	161
Biharkeresztes-Ártánd	152	Perse-Bércz, Bórszeg	142
Bijelo Brdo-Velika Venecija u.	236	Piliny-Sirmányhegy	160
Csátalja-Vágotthegey	117	Sorokpolány-Berekalja	311
Deszk-D. temető	216	Szabadka-Vörösegyháza, B. temető	271
Ellend-Nagyödör-dűlő	269	Szabolcs-Petőfi utca	391
Ellend-Szilfa-dűlő	178	Szegvár-Oromdűlő	372
Érsekújvár-Szomoray útra dűlő	213	Szentes-Szentlászló	109
Gyomaendrőd-Szujókereszt	149	Szob-Vendelin	142
Győr-Pósdomb	217	Tiszalök-Rázompuszt I.	138
Hajdúszoboszló-Árkoshalom	246	Vágbori-Rakovická ulicka	302
Hódmezővásárhely-Nagysziget	136	Visegrád-Várkert-dűlő I.	209
Jászberény-Szentpálhalom	220	Zalavár-I. sz. községi temető	135
Komáromszentpéter-Kisrét	136	Zsitvabesenő-Papföld-dűlő	201
Nyitra-Sindolka	303		

IRODALOM

- BAKAY 1978 BAKAY Kornél: *Honfoglalás- és államalapítás-kori temetők az Ipoly mentén* (Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung). StCom 6. Szentendre 1978.
- BARAČKI 1988 BARAČKI, Sanimir: Krstovi iz zbirki Narodnog Muzeja u Vrscu. ZNM 13:1 (1988) 171–176.
- BÁLINT 1936 BÁLINT Alajos: A szakálhádi Árpád-kori temető – Gräberfeld aus der Árpádenzeit in Szakálhát. *DolgSzeg* 12 (1936) 205–217.
- BÁLINT 1986 BÁLINT Csanád: A magyar régészet és a nacionalizmus (Hungarian Archaeology and Nationalism). In: *Hungaro-Polonica. Tanulmányok a magyar–lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. Emlékkönyv Wacław Felczak 70. születésnapjára*. Szerk.: Kiss Gy. Csaba – Kovács István. Budapest 1986, 166–174.
- BÁLINT 1991 BÁLINT, Csanád: *Südbungarn im 10. Jahrhundert*. StudArch 11. Budapest 1991.
- BÁLINT 1997 BÁLINT Csanád: A honfoglaló magyarok és Európa. In: *Honfoglalás és Árpád-kor. A „Verecke híres útján” tudományos konferencia anyagai*. Szerk.: Makkay János – Kobály József. Ungvár 1997, 5–38.
- BÁLINT 2000 BÁLINT Csanád: Választás Kelet és Nyugat között – és mennyire volt az? – Die Wahl zwischen Ost und West und ob es überhaupt eine Gab? In: *Válaszúton. Pogányság – kereszténység, Kelet – Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről*. Szerk.: Kredics László. Veszprém 2000, 11–22.
- BÁLINT 2004 BÁLINT Csanád: A Mediterráneum és a Kárpát-medence kapcsolatai a kora középkori régészet szemszögéből. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk.: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Monumenta Historica Budapestinensia 16. Budapest 2004, 37–41.
- BÁLINT 2006a BÁLINT, Csanád: Der Reichtum der Awaren. „Fürstengräber” – Prunkgräber – Schatzfunde. In: *Herrschaft – Tod – Bestattung* 2006, 147–159.
- BÁLINT 2006b BÁLINT Csanád: Az etnosz a korai középkorban. A kutatás lehetőségei és gátjai (The Ethnos in the Early Middle Ages. Possibilities and Limits of Research). *Századok* 140 (2006) 277–347.
- BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953 BÁRÁNY-OBERSCHALL, Magda: Byzantinische Pektoralkreuze aus ungarischen Funden. *Wandlungen christlicher Kunst im Mittelalter* 2 (1953) 207–251.
- BENDE – LŐRINCZY 1997 BENDE Livia – LŐRINCZY Gábor: A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető (Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert). *MFMÉ – StudArch* 3 (1997) 201–285.
- BENDE – LŐRINCZY – TÜRK 2002 BENDE Livia – LŐRINCZY Gábor – TÜRK Attila: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról (Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel). *MFMÉ – StudArch* 8 (2002) 351–402.
- BOLLÓK 2007 BOLLÓK Ádám: *Adatok a magyar honfoglalás korának kronológiai kérdéseire*. Az övveretek. Szakdolgozat. Budapest, ELTE 2007. [Kézirat]
- BÓNA 1978 BÓNA, István: Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros. *Alba Regia* 16 (1978) 99–157.
- BÓNA 1984 BÓNA, István: Bemerkungen zum 1. Bd. des Werkes: Das landnahme- und früharpadenzeitliche Fundmaterial Ungarns. A. Kiss: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. *ActaArchHung* 36 (1984) 283–294.
- BÓNA 1986 BÓNA István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben, 271–896. In: *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig*. Főszerk.: Köpeczi Béla. Budapest 1986, 107–234.
- BÓNA 1997 BÓNA, István: Die Archäologie in Ungarn und die ungarische Landnahme. *ActaArchHung* 49 (1997) 345–362.
- BRATHER 2004 BRATHER, Sebastian: Schlafenringe. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 27. Hrsg. von Beck, Heinrich – Geuenich, Dieter – Steuer, Heiko. Berlin – New York 2004, 132–139.

- BRUNŠMID 1903–1904
BÜHLER 2006
CURTA 2001a
CURTA 2001b
CURTA 2002
CSALLÁNY 1941
CSIKY 2006
Csősz et al. 2007
DEMO 1996
DIENES 1964
DIENES 1965
DIENES 1996
DRAGOTĂ – RUSTOIU –
DELEANU 2006
ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ 1980
FEHRING 2000
FODOR 1985
FODOR 1996
FODOR 2003
FODOR 2005
GEREVICH 1938
GIESLER 1981
- BRUNŠMID, Josip: Hrvatske sredovječne starine. *VHAD* 7 (1903–1904) 30–97.
BÜHLER, Birgit: Studien zur Herstellungstechnik der gegossenen Gürtel- und Säbelbeschläge. In: *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)*. Hrsg. von Daim, Falko – Lauermann, Ernst. Mainz 2006, 175–180.
CURTA, Florin: *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500–700*. Cambridge 2001.
CURTA, Florin: Pots, Slavs and ‘Imagined Communities’: Slavic Archaeologies and the History of the Early Slavs. *EJA* 4 (2001) 367–384.
CURTA, Florin: From Kossina to Bromley: Ethnogenesis in Slavic Archaeology. In: *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*. Ed.: Gillett, Andrew. Turnhout 2002, 201–218.
CSALLÁNY Gábor: Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről (Neuere Funde der ungarischen Landnahmezeit aus der Umgebung von Szentes). *FolArch* 3–4 (1941) 182–192.
CSIKY Gergely: Kitalált szlávok? A korai szlávok régészeti és történeti problémái. Hozzászólások Florin Curta könyvéhez és fogadtatásához (Florin Curta: *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500–700*) [recenzió]. *Korall* 24–25 (2006) 251–264.
Csősz Aranka – Kiss Dóra – Tömöry Gyöngyvér – LANGÓ Péter – MENDE Balázs Gusztáv: Egy multidiszciplináris kutatás eredményei: honfoglalás kori népeség archeogenetikai vizsgálata. In: *VII. Magyar Genetikai Kongresszus. XIV. Sejt- és Fejlődésbiológiai Napok*. Balatonfüred 2007, 25–26.
DEMO, Željko: *Vukovar – Lijevo bara*. Zagreb 1996.
DIENES István: Szőke Béla: A honfoglaló és a kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei [recenzió]. *ArchÉrt* 91 (1964) 134–139.
DIENES István: A honfoglaló magyarok. In: *Orosháza története és néprajza*. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza 1965, 136–174.
DIENES István: A Szabolcs megyei honfoglalás és kora Árpád-kori temetők terepbejárásai naplója. Jegyzetekkel ellátta: Németh Péter. In: *Tanulmányok, közlemények a honfoglalás emlékére 896–1996*. Szerk.: Németh Péter. Nyíregyháza – Szabolcs 1996, 287–372.
DRAGOTĂ, Aurel – RUSTOIU, Gabriel T. – DELEANU, Valentin: Alba Iulia–Brîndușei st. In: *Habitat – Religion – Ethnicity: 9th–11th-century Archaeological Finds in Transylvania*. Eds.: Ciugudean, Horia – Pinter, Zeno Karl – Rustoiu, Gabriel T. Alba Iulia 2006, 38–52.
ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ, Slavenka: *Rimske i srednovjekovne nekropole Mačvanskej Mitrovici* (Les Nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica). Sirmium 12. Beograd 1980.
FEHRING, Günter P.: *Die Archäologie des Mittelalters. Eine Einführung*. Darmstadt 2000.
FODOR István: Kiss Attila: Baranya megye X–XI. századi sírleletei [recenzió]. *Századok* 119 (1985) 244–248.
FODOR István: Tiszafüred-Nagykenderföldek; Sándorfalva. In: *„Őseinket felhozád...”* 1996, 290–292, 348–351.
FODOR István: A honfoglaló magyarok hiedelemvilága és művészete. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Főszerk.: Visy Zsolt. Budapest 2003, 333–337.
FODOR István: Árpád-kori templom körüli temetők Hajdúdorog határában. Előzetes közlemény (Churchyards from the Árpadian Period /11th–13th Centuries/ at Hajdúdorog. Preliminary Report). In: RITOÓK – SIMONYI 2005, 197–212.
GEREVICH Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest 1938.
GIESLER, Jochen: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. *PZ* 56 (1981) 3–167.

- GIESLER 1997 GIESLER, Jochen: *Der Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen. Teil 2. Historische Interpretation.* Rahden 1997.
- GÖMÖRI 1984 GÖMÖRI János: XI. századi temető Szakonyban (Ein Gräberfeld aus dem XI. Jh. in Szakony). *CommArchHung* 1984, 81–108.
- GÖMÖRI 2000 GÖMÖRI János: Sopron és környéke a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Gondolatok az új állandó régészeti kiállítás kapcsán. *SSz* 54 (2000) 343–373.
- GREIFF 2006 GREIFF, Susanne: *Befundbericht Analytik. Metallobjekte aus Ungarn.* Mainz 2006. [Kézirat]
- GRÓF 2006 GRÓF Péter: Árpád-kori bronz mellkereszt Visegrád-Várkertből (Arpadenzeitliches Brustkreuz aus Bronze in Visegrád-Várkert /Burggarten/). In: *A fénylő középkor. Tanulmányok Kovalovszki Júlia tiszteletére.* Szerk.: Fodor István – Szatmári Imre. Budapest – Békéscsaba 2006, 35–41.
- HALSALL 1992 HALSALL, Guy: The Origins of the Reihengräberzivilisation: Forty Years On. In: *Fifth-Century Gaul: A Crisis of Identity?* Eds.: Drinkwater, John – Elton, Hugh. Cambridge 1992, 196–207.
- HAMPEL 1900 HAMPEL József: A honfoglalási kor hazai emlékei. In: *A magyar honfoglalás kútfoi.* Szerk.: Pauler Gyula – Szilágyi Sándor. Budapest 1900, 507–826. (Reprint: 1995.)
- HAMPEL 1905 HAMPEL, Joseph: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III.* Braunschweig 1905.
- HAMPEL 1907 HAMPEL József: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről.* Budapest 1907.
- HANULIAK 1994 HANULIAK, Milan: Malé Kosiň I. Pohrebisko z 10–11. storočia. Archeologicko-historické vyhodnotenie (Gräberfeld aus dem 10.–11. Jh. in Malé Kosiň). *Materiala Archaeologica Slovaca* 12 (1994).
- HANULIAK 1998 HANULIAK, Milan: Reálne faktory a ich účasť pri vystrojovaní hrobov v 9. až 12. storočí (Reale Faktoren und ihr Anteil bei der Gräberstattung im 9. bis 12. Jahrhundert). *SlA* 46 (1998) 55–69.
- HERCZKU 2005 HERCZKU Nóra: Régészeti kincsekre leltek az M6-os építése közben. *Színes Bulvár Lap*, 2005. április 6, 4.
- Herrschaft – Tod – Bestattung 2006 *Herrschaft – Tod – Bestattung.* Hrsg. von Carnap-Bornheim, Claus von – Krausse, Dirk – Wesse, Anke. Bonn 2006.
- HORVÁTH 1970 HORVÁTH Béla: Előzetes jelentés az 1965–1968. évi tisztaörvényi feltárásokról (Vorbericht über die Freilegungen in Tiszaörvény 1965–68). *ArchÉrt* 97 (1970) 126–133.
- HORVÁTH 1993 HORVÁTH M. Attila: Honfoglalás kori sírleletek Bács-Kiskun megyéből (Landnahmezeitliche Grabfunde aus dem Komitat Bács-Kiskun). *HOMÉ* 30–31:2 (1993) 321–350.
- HORVÁTH 1996 HORVÁTH M. Attila: Kiskunfélegyháza-Kántordomb. In: *„Őseinket felhozád...”* 1996, 330–331.
- IRÁSNÉ MELIS 2005 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Adatok a Buda és Pest körüli, 11–13. századi temetők régészeti kutatásához (Data on the Investigation of Cemeteries of the 11th–13th Centuries in the Region of Buda and Pest). In: RITOÓK – SIMONYI 2005, 71–76.
- ISTVÁNOVITS 2003 ISTVÁNOVITS Eszter: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga* (Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz). Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.
- JONES 1997 JONES, Siân: *The Archaeology of Ethnicity. Constructing Identities in the Past and Present.* London – New York 1997.
- JONES – GRAVES-BROWN 1996 JONES, Siân – GRAVES-BROWN, Paul: Introduction: Archaeology and Cultural Identity in Europe. In: *Cultural Identity and Archaeology.* Eds.: Graves-Brown, Paul – Jones, Siân – Gamble, Clive. London – New York 1996, 1–24.
- JÓSA 1892 JÓSA András: A karászi sírmezőről. *ArchÉrt* 12 (1892) 171–174.

- JÓSA 1914 JÓSA András: Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban (Monumentes de l'époque de la conquête du pays au Comitat Szabolcs). *ArchÉrt* 34 (1914) 169–184, 270–273, 303–340, 450.
- JÓSA András 1978 JÓSA András *múzeumi és hírlapi cikkei 1908–1918*. Szerk.: Csallány Dezső. Nyíregyháza 1978.
- KÁRÁSZ 1896 KÁRÁSZ Leó [= HAMPEL József]: A dettai ékszerek. *ArchÉrt* 16 (1896) 226–232.
- KISS 1983 KISS Attila: *Baranya megye X–XI. századi sírleletei* (Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya, Ungarn). Magyarország honfoglalás- és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1. Budapest 1983.
- KISS 1990 KISS, Attila: Über einige chronologischen, siedlungsgeschichtlichen und geschichtlichen Fragen des 10.–11. Jhs. (Erwiederung auf die „Bemerkungen...“ von I. Bóna). *Alba Regia* 24 (1990) 197–209.
- KISS 2000 KISS Gábor: *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei* (Archäologische und historische Angaben zur Geschichte des Komitats Vas im 10.–12. Jahrhundert). Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2. Szombathely 2000.
- KISS 2005 KISS Gábor: Két szomszédos, kora Árpád-kori temető Szombathelyen (Two Neighbouring Cemeteries of the Early Árpadian Era at Szombathely). In: RITOÓK – SIMONYI 2005, 151–162.
- KÓBOR 2004 KÓBOR Balázs: Appendix. A Mindszent-Koszorús-dűlő lelőhely 2. és 3. sírjában feltárt ezüstitárgyak anyagvizsgálata (Appendix. Materialuntersuchung der in den Gräbern 2 und 3 Fundortes Mindszent-Koszorús-dűlő freigelegten Silbergegenstände). *MFME – StudArch* 10 (2004) 454–457.
- KOLNÍK 1994 KOLNÍK, Titus: Ikonografia, datovanie a kultúrno-historický význam enkolpiónu z Veľkej Mač (Ikonographie, Datierung und kulturgeschichtliche Bedeutung des Enkolpions aus Veľká Mača). *SlA* 42 (1994) 125–153.
- KOROSEC 1979 KOROSEC, Paola: *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika Karantanskih Slovanov I–II*. (Archäologisches Bild der karantanischen Slawen im frühen Mittelalter). Ljubljana 1979.
- KOVÁCS 1984 KOVÁCS, László: Zur ersten Publikation einer neuen Veröffentlichungsreihe. A. Kiss: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. *ActaArchHung* 36 (1984) 271–281.
- KOVÁCS 1985a KOVÁCS, László: Über die Datierung der Grabfunde des 10. Jahrhunderts in Ungarn anhand der Arbeit von J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo Kultur [recenzió]. *ActaArchHung* 37 (1985) 207–222.
- KOVÁCS 1985b KOVÁCS László: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán I.: Temető utca 5. Adatok a gombos nyakú kengyelek értékeléséhez (Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa I.: Temető-Gasse Nr. 5. Beiträge zur Wertung der Steigbügel mit knopfförmigem Hals). *CommArchHung* 1985, 125–138.
- KOVÁCS 1986a KOVÁCS László: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II. A homokbányai temető-részlet. Adatok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez (Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa II.: Gräberfeldabschnitt in der Sandgrube. Beiträge zur Wertung der Äxte mit Schaftlochklappen sowie der trapezförmigen Steigbügel). *CommArchHung* 1986, 93–121.
- KOVÁCS 1986b KOVÁCS, László: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. *ActaArchHung* 38 (1986) 195–225.
- KOVÁCS 1986c KOVÁCS László: A tiszalúc-sarkadpusztai (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) 11. századi magyar temető. Előzetes jelentés (Der ungarische Friedhof von Tiszalúc-Sarkadpuszta /Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén/ aus dem 11. Jh. Vorbericht). *ArchÉrt* 111 (1986) 218–223.
- KOVÁCS 1989 KOVÁCS, László: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts*. FontArchHung. Budapest 1989.

- KOVÁCS 1994 Kovács, László: *Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs-Petőfi Str.* VAH 6. Budapest 1994.
- KOVÁCS 1997a Kovács, László: István Dienes' grösste Ausgrabung in Magyarhomorog-Könyadomb. (Forschungsgeschichte). *ActaArchHung* 49 (1997) 363–384.
- KOVÁCS 1997b Kovács László: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érméleti és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről* (Über die ungarischen Münzprägung in der frühen Arpadenzeit. Numismatisch-archäologische Studien über die Münzen aus dem Zeitraum zwischen den Regierungszeiten Stephans I, des Heiligen und Bélas II, des Blinden /1000–1141/ im Karpatenbecken). VAH 7. Budapest 1997.
- KOVÁCS 2000 Kovács László: A kora Árpád-kori (1000–1141) pénzmellékletadás egyes kérdései a magyar királyság temetőiben. Vázlat. In: „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk.: Piti Ferenc. Szeged 2000, 277–285.
- KOVÁCS 2005 Kovács, László: Remarks on the archaeological remains of the 9th–10th century Hungarians. In: *Research on the prehistory of the Hungarians: A review.* Ed.: Mende, Balázs Gusztáv. VAH 18. Budapest 2005, 351–368.
- KOVÁCS 2006 Kovács László: A magyarhomorog-könyadombi X–XII. századi magyar köznépi temető érméiről (Coins from the Hungarian Common Cemetery of Magyarhomorog-Könyadomb from the Tenth–Twelfth Century). In: *Testis temporum, vita memoriae. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. születésnapjára.* Szerk.: F. Romhányi Beatrix. *Studia Caroliensia* 7:3–4 (2006) 215–248.
- KÖLTŐ et al. 1992 KÖLTŐ László – LENGYEL, Imre – PAP, Ildikó – SZENTPÉTERI, József: Vorläufige Ergebnisse der Ausgrabungen am Gräberfeld von Vörs aus dem 9.–11. Jahrhundert (Ungarn, Komitat Somogy). Zur Problematik der Ethnika und archäologischen Kulturen im frühmittelalterlichen Pannonien – Predbežné výsledky výskumov pohrebiska Vörs z 9.–11. storičia (Maďarsko, komitat Somogy). K problematike etnik a archeologických kultúr vo včasnostredovekej Panónii). *SlA* 40 (1992) 223–241.
- KRALOVÁNSZKY 1959 KRALOVÁNSZKY, Alán: Beiträge zur Frage der Ausgestaltung, Chronologie und der ethnischen Bestimmung des sog. Schläfenringes mit S-Ende. *StSl* 5 (1959) 327–361.
- KRISTÓ 2003 KRISTÓ Gyula: *Fejezetek az Alföld középkori történetéből.* Szeged 2003.
- KULCSÁR 1995 KULCSÁR Mihály: Az Árpád-kori templom körüli temetők kialakulásának kérdéséhez. Előzetes beszámoló az 1993–1994. évi baracsi feltárásokról (Vorbericht über die Freilegung des arpadenzeitlichen Gräberfeldes von Baracs, 1993–1994). *SMK* 11 (1995) 227–238.
- KURUNCZI – LANGÓ 2000 KURUNCZI Sándor – LANGÓ Péter: A Magyar Nemzeti Múzeumban Jászfényszaru lelőhellyel beletárolt „honfoglalás kori” karperecek röntgenfluoreszcens vizsgálata (X-Ray Fluorescent Analysis of „Conquest Period” Bracelets Taken into the Inventory of the Hungarian National Museum from the Provenance of Jászfényszaru). *Heves Megyei Régészeti Közlemények* 2 (2000) 207–233.
- KUZSINSZKY 1896 KUZSINSZKY Bálint: Olasz- és horvátországi leletek a honfoglalási korból. *ArchÉrt* 16 (1896) 68–70.
- KÜRTI 1978–1979 KÜRTI Béla: Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. Előzetes beszámoló (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő). *MFME* 1978–1979:1, 323–345.
- KÜRTI 1994a KÜRTI Béla: Régészeti adatok a Maros-torok vidékének 10–11. századi történetéhez (Archäologische Angaben zur Geschichte der Umgebung der Marosmündung in den 10.–11. Jahrhunderten). In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára / Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer.* Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged 1994, 369–386.

- KÜRTI 1994b KÜRTI Béla: Honfoglalók a Maros-torok táján. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács László. A honfoglalásról sok szemmel 1. Budapest 1994, 161–170.
- KÜRTI 2001 KÜRTI Béla: *Sírok üzenete. (Honfoglaló magyarok temetője Algyő határában)*. Algyő 2001.
- LANGÓ 2000 LANGÓ Péter: Honfoglalás kori temetők Szarvas területén (Landnahmezeitliche Gräberfeld in Szarvas). *MFME – StudArch* 6 (2000) 287–347.
- LANGÓ 2004 LANGÓ Péter: Kora Árpád-kori temető Kóspallagon – Cemetery from the early Árpadian period at Kóspallag. In: *RégKut* 2002 (2004) 81–116.
- LANGÓ 2005 LANGÓ, Péter: Archaeological research on the conquering Hungarians: A review. In: *Research on the prehistory of the Hungarians: A review*. Ed.: Mende, Balázs Gusztáv. VAH 18. Budapest 2005, 175–340.
- LANGÓ 2006a LANGÓ Péter: A Kárpát-medence 10. századi emléanyagának kutatása, mint nemzeti régészet. Kutatástörténeti áttekintés (The Study of the Archaeological Findings of the 10th-Century Carpathian Basin as National Archaeology. An Overview of the History of Research). *Korall* 24–25 (2006) 89–117.
- LANGÓ 2006b LANGÓ, Péter: Environment and Settlement in the Jászság in the 10th to 14th Centuries. In: *Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary*. Eds.: Gál, Erika – Juhász, Imola – Sümegi, Pál. VAH 19. Budapest 2006, 365–386.
- LANGÓ – MENDE 2006 LANGÓ Péter – MENDE Balázs Gusztáv: Honfoglalás kori temetőtöredék Enesén (Graves from the Age of the Magyar Conquest in Enese). *Arrabona* 44:1 (2006) 233–252.
- LANGÓ – TÜRK 2004 LANGÓ Péter – TÜRK Attila: Honfoglalás kori sírok Mindszent-Koszorús-dűlőn. Adatok a síjbefűzős bizánci csatok és a délkelet-európai kapcsolatú egyszerű mellkeresztek tipológiájához (Landnahmezeitliche Gräber in Mindszent-Koszorús-dűlő. Angaben zur Typologie der trapezförmigen byzantinischen Schnallen und einfachen Kreuzanhänger mit Südosteuropäischen Beziehungen). *MFME – StudArch* 10 (2004) 365–457.
- LASZLOVSZKY 1991 LASZLOVSZKY, József: Social Stratification and Material Culture in 10th–14th-Century Hungary. In: *Alltag und materielle Kultur im mittelalterlichen Ungarn*. Hrsg. von Kubinyi, András – Laszlovszky, József. Krems 1991, 32–67.
- LECJEWICZ 2005 LECJEWICZ, Lech: Die sozialen Eliten im frühpiastischen Polen. In: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*. Hrsg. von Kouřil, Pavel. Brno 2005, 353–358.
- LISSAUER 1891 LISSAUER, Abraham: A szláv halántékgyűrűk idomairól. *ArchÉrt* 11 (1891) 333–338.
- LJUBIĆ 1874 LJUBIĆ, Šime: Pisan spomenik iz dobe hrvatskoga vojvode branimira. *RJAZU* 26 (1874) 93–102.
- LOVAG 1971 LOVAG, Zsuzsa: Byzantine Type Reliquary Pectoral Crosses in the Hungarian National Museum. *FolArch* 22 (1971) 143–163.
- LOVAG 1979 LOVAG Zsuzsa: *A középkori bronzművesség emlékei Magyarországon*. Budapest 1979.
- LOVAG 1980 LOVAG, Zsuzsa: Bronze Pektoralkreuze aus der Arpadenzeit. *ActaArchHung* 32 (1980) 363–372.
- LOVAG 1994 LOVAG Zsuzsa: A középkori bronzművesség emlékei a Dunántúlon (Kat. II. 3–4.) In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Kiállítási katalógus – Magyar Nemzeti Galéria. Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre. Budapest 1994, 190–194.
- LOVAG 1999 LOVAG, Zsuzsa: *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica 3. Budapest 1999.
- LOVAG 2001 LOVAG Zsuzsa: Kereszt öntőformája. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Kiállítási katalógus – Pannonhalmi Bencés Főapátság. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma 2001, 129.

- LŐRINCZY 1985 LŐRINCZY Gábor: Szegvár-Szőlőkalja X. századi temetője (Das Gräberfeld von Szegvár-Szőlőkalja aus dem 10. Jh.). *CommArchHung* 1985, 141–161.
- LŐRINCZY 2000 LŐRINCZY Gábor: Szegvár területének településtörténete a 6. század végétől a 13. század végéig. In: *Szegvár. Egy település története*. Szerk.: Farkas Gyula. Szegvár 2000, 51–88.
- MARCSIK 1997 MARCSIK Antónia: Szegvár-Oromdúló 10. és 11. századi embertani leleteinek vizsgálata (Investigation of the Anthropological Findings Dated from the 10th and 11th Centuries at Szegvár-Oromdúló). *MFMÉ – StudArch* 3 (1997) 287–322.
- MEDGYESI 1995 MEDGYESI Pál: Avar kori sírlelet és 10–11. századi magyar temető részletei Gyulavarsánd-Laposhalomról (Awarenzeitlicher Grabfund und Teile eines ungarischen Gräberfeldes aus dem 10.–11. Jahrhundert von Gyulavarsánd-Laposhalom). *Altum Castrum* 4 (1995) 98–118.
- MEHOFER 2006 MEHOFER, Mathias: Metallurgische Untersuchungen am Säbel. In: *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)*. Hrsg. von Daim, Falko – Lauermaun, Ernst. Mainz 2006, 159–173.
- MEHOFER – GREIFF 2006 MEHOFER, Mathias – GREIFF, Susanne: Archäometrische Untersuchungen am Metallgegenständen. In: *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)*. Hrsg. von Daim, Falko – Lauermaun, Ernst. Mainz 2006, 181–188.
- MESTERHÁZY 1984 MESTERHÁZY Károly: Köznépi ékszerek nemesfém változatai: arany S-végű hajkarikák (Edelmetall-Varianten von Schmuckstücken des Gemeinvolkes: Goldene Schläfenringe mit S-förmigem Ende). *Alba Regia* 20 (1984) 143–151.
- MESTERHÁZY 1993 MESTERHÁZY Károly: A magyar honfoglalás kor régészetének ötven éve. *Századok* 127 (1993) 270–311.
- MESTERHÁZY 1996 MESTERHÁZY Károly: A honfoglaló magyarok társadalma és a régészet. *Életünk* 34 (1996) 768–795.
- MESTERHÁZY 2002 MESTERHÁZY Károly: Dunántúl a 10. században (Transdanubia in the 10th Century). *Századok* 136 (2002) 327–340.
- MÉRI 2000 MÉRI István: *Egy Árpád-kori magyar falu leletmentő ásatása, Tiszalök-Rázom, 1950–53*. A szöveget gondozta és a rajzokat készítette: Kovalovszki Júlia. Opuscula Hung 2. Budapest 2000.
- MÜLLER 1877 MÜLLER, Sophus: Über slawische Schleifenringe. *Schlesiens Vorzeit* 3 (1877) 189–197.
- MÜLLER-WILLE 2006 MÜLLER-WILLE, Michael: Prunkgräber der Völkerwanderungs- und Merowingerzeit. In: *Herrschaft – Tod – Bestattung* 2006, 127–145.
- M. NEPPER 1991a M. NEPPER Ibolya: 9–10. századi bolgár-szláv leletek Hajdú-Bihar megyében. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged 1991, 207–226.
- M. NEPPER 1991b M. NEPPER, Ibolya: Neuere Gräberfelder aus der Landnahmezeit aus Hajdú-Bihar Komitat. *DMÉ* 1991, 79–107.
- M. NEPPER 1996 M. NEPPER Ibolya: Püspökladány-Eperjesvölgy, Sárrétudvari-Hízóföld, Sárrétudvari-Poroshalom. In: *„Őseinket felhozád...”* 1996, 245–281.
- M. NEPPER 2002 M. NEPPER Ibolya: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II*. [Die Grabfunde des Komitates Hajdú-Bihar aus dem 10.–11. Jh.]. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3. Budapest – Debrecen 2002.
- NÉMETH 1996 NÉMETH Péter: A honfoglalás kor (X. század) régészeti kutatásának története. In: *„Őseinket felhozád...”* 1996, 19–26.
- NIEDERLE 1894 NIEDERLE, Lubor: Bemerkungen zu einige Charakteristiken der altslawischen Gräber. *MAG* 24 (1894) 39–55.
- „Őseinket felhozád...” 1996 „Őseinket felhozád...”. *A honfoglaló magyarság*. Kiállítási katalógus – Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk.: Fodor István – Révész László – Wolf Mária. Budapest 1996.
- PÁRDU CZ 1943 PÁRDU CZ Mihály: Árpádkori temető Hódmezővásárhely-Kopáncson (Gräberfeld der Arpadenzeit in Hódmezővásárhely-Kopáncs). *DolgSzeg* 19 (1943) 183–194.

- PÁRDUCZ 1944–1945
PERÉMI 1998
PETROVIĆ 2001
PÖLLATH 2002
PROHÁSZKA 2001
REINECKE 1897
REJHOLCOVÁ 1974
REJHOLCOVÁ 1976
REJHOLCOVÁ 1979
REJHOLCOVÁ 1995
RÉTHY 1898
RÉVÉSZ 1992
RÉVÉSZ 1996a
RÉVÉSZ 1996b
RÉVÉSZ 1997
RÉVÉSZ 2001
RÉVÉSZ 2003
RÉVÉSZ 2005
RITOÓK 1997
RITOÓK – SIMONYI 2005
RÓMER 1870
- PÁRDUCZ Mihály: Csongrádi leletek. *ATIE* 1 (1944–1945) 131–148.
PERÉMI Ágota: Veszprém megye 10–11. századi régészeti emlékei (Funde im Komitat Veszprém aus der Landnahme). In: *Veszprém és környéke a honfoglalás korában. Felolvasóülések Veszprém történetéből* 5. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 8. Veszprém 1998, 21–52.
PETROVIĆ, Radmilo: *Rečnik vizantijskih krstova*. Beograd 2001.
PÖLLATH, Ralph: *Karolingerzeitliche Gräberfelder in Nordostbayern. Eine archäologisch-historische Interpretation mit der Vorlage der Ausgrabungen von K. Schwarz in Weismain und Thurnau-Allendorf I–IV*. München 2002.
PROHÁSZKA Péter: Észrevételek Esztergom 10. századi szerepéhez. *Limes* 2001:1–2, 7–30.
REINECKE, Paul: Slawische Gräberfunde im kroatischen und slowenischen Gebiete. *ZfE* 39 (1897) 362–367.
REJHOLCOVÁ, Mária: Pohrebisko z 10.–12. storočia v Nových Zámkoch (Gräberfeld aus dem 10.–12. Jahrhundert in Nové Zámky). *SLA* 22 (1974) 436–463.
REJHOLCOVÁ, Mária: Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbanove-Bohatej (Gräberfeld aus dem 10. und 11. Jh. in Hurbanovo-Bohoatá). *SLA* 24 (1976) 191–234.
REJHOLCOVÁ, Mária: Pohrebisko z 10. storočia v Zemnom (Gräberfeld aus dem 10. Jh. in Zemné). *SLA* 27 (1979) 405–436.
REJHOLCOVÁ, Mária: *Pohrebisko v Čakajovciach, 9.–12. storočia* (Das Gräberfeld von Čakajovce, 9.–12. Jahrhundert). Nitra 1995.
RÉTHY László: Két Árpád-kori temető Arad megyében. *ArchÉrt* 18 (1898) 124–131.
RÉVÉSZ László: Honfoglalás és államalapítás kori temetők Miskolcon (Friedhöfe aus der Zeit der Landnahme und der Staatsgründung in Miskolc). In: *Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből*. Miskolc város történetének dokumentumai 2. Szerk.: Rémiás Tibor. Miskolc 1992, 91–120.
RÉVÉSZ László: *A karosi honfoglalás kori temetők. Adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez* (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des Oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert). Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.
RÉVÉSZ László: Régészeti adatok Heves megye 10. századi történetéhez (Archäologische Daten zur Geschichte des Komitates Heves im 10. Jahrhundert). In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Szerk.: Wolf Mária – Révész László. Miskolc 1996, 255–273.
RÉVÉSZ László: Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen (Ein landnahmezeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely). *MFMÉ – StudArch* 3 (1997) 169–195.
RÉVÉSZ László: *Aranyszántás Balotán* (The Golden Harvest of Balota). Budapest – Kiskunhalas 2001.
RÉVÉSZ, László: Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Bezdéd. Angaben zur Ausgrabung und zur Auswertung des Fundmaterials. *CommArchHung* 2003, 137–170.
RÉVÉSZ, László: Remarks on the evaluation of the 9th–10th-century cemeteries of the Carpathian Basin. In: *Research on the prehistory of the Hungarians: A review*. Ed.: Mende, Balázs Gusztáv. VAH 18. Budapest 2005, 341–350.
RITOÓK Ágnes: A magyarországi falusi templom körüli temetők feltárásának újabb eredményei (Latest Result of Excavations of Village Churchyards in Hungary). *FolArch* 46 (1997) 165–177.
„...a halál árnyékának völgyében járok”. A középkori templom körüli temetők kutatása. Szerk.: Ritoók Ágnes – Simonyi Erika. *Opuscula Hung* 6. Budapest 2005.
RÓMER Flóris: Két szabolcsi östemető és egyéb régészeti leletek. *ArchÉrt* 3 (1870) 173–180.

- ROTH 1984 ROTH, Helmut: Christentum der Bekehrungszeit III. A. Archäologisches. Merowingerzeit. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 5. Hrsg. von Beck, Heinrich – Jankuhn, Herbert – Ranke, Kurt – Wenskus, Reinhard. Berlin – New York 1984, 585–595.
- SELMECZI 1992 SELMECZI László: *A négyszállási I. számú jász temető* (Der Friedhof Nr. I. der Jaßen von Négyszállás). BTM Műhely 4. Budapest 1992.
- SIKLÓSI 2006 SIKLÓSI Zsuzsanna: A régészeti kultúra fogalmának változása és az etnikai identitás azonosítása az ősrégészeti kutatásokban (The Chang[ing] of the Concept of Archaeological Culture and the Identification of Ethnic Identity in Pre-history Research). *Korall* 24–25 (2006) 73–88.
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I–II. Ed.: Szentpétery, Emericus. Budapestini 1937–1938. (Reprint: 1999)
- STAECKER 1999 STAECKER, Jörn: *Rex regum et dominus dominorum. Die wikingerzeitliche Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden*. Lund Studies in Medieval Archaeology 22. Stockholm 1999.
- STANOJEV 1989 STANOJEV, Nebojša: *Nekropole X–XV veka u Vojvodini* (Nekropolen aus dem 10.–15. Jahrhundert in der Vojvodina). Novi Sad 1989.
- STEUER 2006a STEUER, Heiko: Fürstengräber, Adelsgräber, Elitegräber: Methodisches zur Anthropologie der Prunkgräber. In: *Herrschaft – Tod – Bestattung* 2006, 11–25.
- STEUER 2006b STEUER, Heiko: Schlußbemerkung: Prunkgräber in der Diskussion. In: *Herrschaft – Tod – Bestattung* 2006, 223–230.
- SZABÓ 1938 SZABÓ Kálmán: *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei – Kulturgeschichtliche Denkmäler der Ungarischen Tiefebene*. Bibliotheca Humanitatis Historica 3. Budapest 1938.
- SZABÓ 1983 SZABÓ János Győző: A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben (Einige Kennzeichen des orientalischen Christentums in den Bestattungen). *JPMÉ* 23 (1983) 83–97.
- SZABÓ – BÁLINT – BÁNFFY 2004 SZABÓ Miklós – BÁLINT Csanád – BÁNFFY Eszter: Tudományközeli beszélgetések: régészet. Összeállította: Bedő Viktor. *Világosság* 44 (2004) 83–90.
- SZALONTAI 1987–1989 SZALONTAI Csaba: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II. Szarvas-Kákapusztá késő avar temetője (Anmerkungen zur Geschichte der Tiefebene im 9. Jahrhundert II. Das awarische Gräberfeld von Szarvas-Kákapusztá Kettőshalom). *JAMÉ* 30–32 (1987–1989) 309–347.
- SZATMÁRI 1995 SZATMÁRI Imre: Bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében (Die Pektorales byzantinischen Typs als Reliquienschreine im Komitat Békés und Csongrád). *MFME – StudArch* 1 (1995) 219–264.
- SZATMÁRI 1996 SZATMÁRI Imre: Honfoglalás kori lovas sírok Décsén (Reitergrabstätten aus der Zeit der Landnahme in Décse). In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Szerk.: Wolf Mária – Révész László. Miskolc 1996, 162–186.
- SZEMÁN 1988 SZEMÁN Attila: X–XI. századi filigrános mellkeresztek (Brustkreuze mit Filigranarbeit aus dem 10.–11. Jahrhundert). *MFME* 1988:1, 75–94.
- SZÉKELY 1993–1994 SZÉKELY Zoltán: A zabolai (Zăbala – Románia) kora-középkori temető (Das mittelalterliche Gräberfeld von Zabola /Zăbala – Rumänien/). *VMMK* 19–20 (1993–1994) 277–305.
- SZÉLL 1940 SZÉLL Márta: Elpusztult falvak, X–XVII. századbéli régészeti leletek Szentes és Hódmezővásárhely határában. *DolgSzeg* 16 (1940) 159–180.
- SZÉLL 1941 SZÉLL Márta: XI. századi temetők Szentes környékén (Les cimetières du XIème siècle aux environs de Szentes). *FolArch* 3–4 (1941) 231–265.
- SZÉLL 1942 SZÉLL Márta: Elpusztult falvak, XI–XII. századbéli régészeti leletek Szentes határában. *DolgSzeg* 18 (1942) 128–132.
- SZÉLL 1943 SZÉLL Márta: Elpusztult falvak, X–XVII. századbéli régészeti leletek Csongrád vármegye területén (Vernichtete Dörfer, und Funde aus den X.–XVII. Jahrhunderten im Kom. Csongrád). *DolgSzeg* 19 (1943) 176–182.

- SZŐKE 1954 Szőke Béla: Adatok a Kisalföld IX. és X. századi történetéhez. *ArchÉrt* 81 (1954) 119–137.
- SZŐKE 1959 Szőke Béla: A bjelobrdoi kultúráról (Sur la civilisation de Bjelobrd). *ArchÉrt* 86 (1959) 32–47.
- SZŐKE 1962 Szőke Béla: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Régészeti tanulmányok 1. Budapest 1962.
- SZŐKE 2005 Szőke Béla Miklós: Templom, egyén és közösség a Karoling Birodalom keleti peremterületén (Church, Individuals and Community on the Eastern Periphery of the Carolingian Empire). In: RITOÓK – SIMONYI 2005, 19–30.
- SZŐKE – VÁNDOR 1987 Szőke Béla Miklós – VÁNDOR László: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője* (Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló). FontArchHung. Budapest 1987.
- SZUROMI 2002 SZUROMI Szabolcs Anzelm: *A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII–XIII. században*. Budapest 2002.
- TOČÍK 1971 Točík, Anton: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei. *SlA* 19 (1971) 135–276.
- TOČÍK 1992 Točík, Anton: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7.–14. storočí (Materialien zur Geschichte der Südslowakei im 7.–14. Jahrhundert). *ŠtZ* 28 (1992) 5–250.
- TOMIČIĆ 1990 TOMIČIĆ, Željko: Prilog istraživanju kronologije srednjovjekovnog groblja Lijeve bara u Vukovaru (Ein Beitrag zur Erforschung der Chronologie des mittelalterlichen Gräberfeldes an der Fundstelle Lijeve bara in Vukovar). *SP* 3:20 (1990) 111–189.
- TOMIČIĆ 1991 TOMIČIĆ, Željko: Novi prilozi vrednovanju ostavštine srednjovjekovnog groblja Bijelo Brdo 2. (New Contributions to the Evaluation of the Remains of the Mediaeval Cemetery of Bijelo Brdo 2.). *Prilozi* 8 (1991) 95–148.
- TOMIČIĆ 1992 TOMIČIĆ, Željko: Neuere Erforschung der Bijelo Brdo-Kultur in Kroatien – Nova istraživanja bjelobrdske kulture u Hrvatskoj. *Prilozi* 9 (1992) 113–130.
- TOMIČIĆ 1995 TOMIČIĆ, Željko: Na tragu bjelobrdske kulture u Kalničkom prigorju (Bijelo Brdo Culture in the Kalnik Hills). *SHP* 21 (1995) 99–122.
- TOMIČIĆ 1997 TOMIČIĆ, Željko: Baranya im Lichte archäologischer Zeugnisse der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Analyse des frühmittelalterlichen Gräberfeldes Majs-Udvar – Baranja u svjetlu arheoloških svjedočanstava bjelobrdske kulture. Prinos analizi ranosrednjovjekovnog groblja Majs-Udvar. *Prilozi* 11–12 (1997) 71–98.
- TOMIČIĆ 1999 TOMIČIĆ, Željko: Ranosrednjovjekovno groblje u Sv. Jurju u Trnju u Međimurju – prinos datiranju nalazišta (Der frühmittelalterliche Friedhof in Sv. Juraj u Trnju in Mesimurje. Ein Beitrag zur Datierung der Fundstelle). *Prilozi* 15–16 (1999) 41–60.
- TOMKA 2002 TOMKA, Péter: Christ oder Heide? Das Grab 317 von Táp-Borba. *Zalai Múzeum* 11 (2002) 211–228.
- TÖRÖK 1954 TÖRÖK Gyula: Halimba-Cseres X–XII. századi temetője. *FolArch* 6 (1954) 95–105.
- TÖRÖK 1962 TÖRÖK, Gyula: *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*. ArchHung 39. Budapest 1962.
- TÜRK 2005 TÜRK Attila: Árpád-kori, templom körüli temető feltárása Szentes-Kaján, Temetőhalmon (The Excavation of a Churchyard from the Árpadian Era at Szentes-Kaján, Temetőhalom). In: RITOÓK – SIMONYI 2005, 213–219.
- VALTER 1974 VALTER Ilona: A Bodrogköz honfoglalás kori és középkori településtörténete. *AgrSz* 16 (1974) 1–55.
- VAN ES 1970 VAN ES, Willem A.: Grabsitten und Christianisierung in den Niederlanden. *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 9 (1970) 77–90.
- VÁLYI 2000 VÁLYI Katalin: Régészeti emlékek. In: *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk.: Kristó Gyula – Makk Ferenc. Szeged 2000, 365–385.

- VÁNDOR 1996 VÁNDOR László: A királyi hadiút mentén. In: *Évezredek üzenete a láp világából. (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén, 1979–1992).* Szerk.: Költő László – Vándor László. Kaposvár – Zalaegerszeg 1996, 143–162.
- VÁNDOR 2002 VÁNDOR László: Zalavár, a királyi vármegye központja. In: *Központok a Zala mentén. A Göcseji Múzeum állandó kiállítása.* Katalógus. Szerk.: Vándor László. Zalaegerszeg 2002, 101–105, 115–121.
- K. VÉGH 1970 K. VÉGH Katalin: Honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban (Landnahme- und früharpadenzeitliche Grabfunde im Miskolcser Museum). *HOMÉ* 9 (1971) 79–92.
- VIDA 2002 VIDA, Tivadar: Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt. Amulette in der Awarenzeit. *Zalai Múzeum* 11 (2002) 179–209.
- VINSKI 1970 VINSKI, Zdenko: O postojanju radionica nakita starohovatskog doba u Sisku (Zur Frage des Bestehens von Schmuckwerkstätten aus altkroatischer Zeit in Sisak). *VAMZ* 3 (1970) 45–92.
- VÖRÖS 2003 VÖRÖS István: Az ibrány-esbóhalmi X–XI. századi temető állatmaradványai. In: ISTVÁNOVITS 2003, 413–417.
- ZALOTAY 1957 ZALOTAY Elemér: *Gellértgyházai Árpádkori temető* (Das arpadenzeitliche Gräberfeld von Gellértgyháza). *RégFüz* Ser. I. No. 7. Budapest 1957.
- ZÁVODSZKY 1904 ZÁVODSZKY Levente: *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* Budapest 1904.

RESEARCH INTO CEMETERIES FROM THE EARLY ÁRPÁDIAN AGE

Péter Langó

On the basis of earlier results, archaeological research today stands on the threshold of a reinterpretation of the very numerous graves from the tenth to twelfth centuries. The present study surveyed the history of the research into the cemeteries examined, and touched upon the interpretation of them, and thus primarily upon the national narratives linked to the ethnic background of the cemeteries. In connection with the pioneering analyses in the Hungarian research into the cemeteries, the study called attention to the difficulties of the earlier ‘serial cemetery’ term and proposed the use of the term ‘cemetery with a large number of graves’ as a general one. The work looked at the main historical interpretations raised in the specialist literature on the subject. Accordingly, as well as the ethnic identification already mentioned, it examined the findings linked to the connection between the cemeteries and Christianity. On the basis of analyses that take into account archaeological approaches only, it seems that archaeology should not build primarily on the contemporary written sources and on the historical interpretations developed on the basis of these, but should move within its own disciplinary frames. Research must accomplish the publication of the cemeteries with a large number of graves that have been excavated, as well as the typological sorting of the contemporaneous archaeological material. The investigation of the internal development of artefact types could represent an important step forward, as could an appraisal of these types that was broadened (qualitatively and quantitatively) in the direction of archaeometrical research. A role much larger than in earlier research is appropriate for archaeology of the environment analyses and for research in the field of archaeogenetics. With the help of the last mentioned, it may be possible to discover the family connections within cemeteries that earlier on were merely assumed. The mapping of these could give a new and significant boost to typological and chronological investigations, as well as to broader social science-type interpretations deducible on the basis of these.

